

นักปฏิรูปมุสลิมยุคปัจจุบันที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งยวดต่อพัฒนาการของกฎหมายอิสลาม คือท่านอิหม่ามหะสัน อัลบันนา (ค.ศ.1906 - 1949) ท่านได้เรียกร้องให้มีการกลับไปสู่อัลกุรอาน และสุนนะฮ์ที่ถูกต้องเรียกหรือไปสู่การใช้กฎหมายอิสลามที่ครบวงจร ยูซุฟ อัลกอฎอวีย์ กล่าวถึงการปฏิรูปสังคมมุสลิมยุคปัจจุบันว่า ประชาชาติอิสลามช่วงกลางศตวรรษที่ 14 แห่งอิเรซหะห์ ศ็กราช (คริสต์ศตวรรษที่ 20) ก่อนการก่อตั้งกลุ่มอิกวานมุสลิมีน ปรากฏว่าตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นเอกภาพของประชาชาติอิสลามถูกล้มล้าง ประเทศมุสลิมถูกแบ่งแยกให้กับประเทศผู้ล่าอาณานิคม กฎหมายอิสลามถูกยกเลิก กฎหมายต่างชาติถูกนำมาใช้แทน วัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาครอบงำวัฒนธรรมมุสลิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ผู้มีการศึกษาสูง ความเสื่อมโทรมเหล่านี้ประกอบกับความน่าเฟะของประชาชาติมุสลิม ที่เป็นมรดกตกทอดมาจากยุคแห่งความตกต่ำและต่ำหลัง ปรากฏว่าอัลลอฮ์ ตะอาลา ประสงค์ให้ประชาชาตินี้ได้ฟื้นฟูขึ้นมาใหม่โดยกลุ่มอิกวานมุสลิมีน ซึ่งก่อตั้งโดยอิหม่าม หะสันอัลบันนา ท่านใช้เวลาประมาณครึ่งศตวรรษ จนกระทั่งผลงานของท่านปรากฏชัดในทุกด้านและทุกภูมิภาคในโลกมุสลิม (Al-Qardhawi, 1992 : 3)

ความพยายามเบื้องต้นในการฟื้นฟูกฎหมายอิสลามในยุคปัจจุบัน คือ การระบุในรัฐธรรมนูญว่าให้กฎหมายอิสลามเป็นแหล่งที่มาของกฎหมายต่างๆทั้งหมด และดำเนินการประมวลเป็นกฎหมาย ประมวลกฎหมายอิสลามฉบับแรก คือ หนังสืออัลอะห์กาม อัลอัคดียะฮ์ ซึ่งร่างโดยนักปฏิรูปมุสลิมในอาณาจักรออตโตมานียะฮ์ (Ottoman Dynasty) ในปี ฮ.ศ.1286/ค.ศ.1869 เพื่อพยายามจัดระบบการบริหารให้สอดคล้องกับกฎหมายอิสลาม ซึ่งเป็นประมวลกฎหมายที่เรียบเรียงตามแบบกฎหมายสมัยใหม่ ในด้านการเรียบเรียง การแบ่งประเภท การกำกับหมายเลขเป็นมาตรา ใช้ภาษาที่ง่าย และกำหนดเพียงความเห็นเดียวในแต่ละเรื่อง โดยไม่ระบุความขัดแย้งระหว่างความเห็นต่าง ๆ เพื่อความสะดวกในการตัดสินใจตัดสินคดีความ ประมวลกฎหมายฉบับนี้ เป็นกฎหมายแพ่งและพาณิชย์อิสลาม มีจำนวนทั้งหมด 1851 มาตรา ใช้ในอาณาจักรออตโตมานียะฮ์ ซีเรีย เลบานอน ปาเลสไตน์ และจอร์แดนตะวันออก (Al-Haj, 1992 : 476) ต่อมากฎหมายฉบับนี้ถูกยกเลิกการใช้ในอาณาจักรออตโตมานียะฮ์ เนื่องจากมีคัดค้านจากนักกฎหมายอิสลาม ที่เห็นว่าเป็นการกระทำที่ขัดแย้งกับหลักคำสอนของอิสลาม รัฐบาลจึงหันไปเอากฎหมายของฝรั่งเศส และสวิสเซอร์แลนด์ (Ubadah, 1968: 308)

ต่อมารัฐบาลอียิปต์ได้รับเอาแนวคิดการร่างประมวลกฎหมายอิสลามมาใช้ โดยการออกกฎหมาย ฉบับที่ 25/1920 ซึ่งประกอบด้วยเรื่องการค้าเลี้ยงดู อิดคะฮ์ การหย่าสามสูญ การหย่า เนื่องจากสภาพร่างกายหรือจิตใจมีความบกพร่อง และได้ออกกฎหมาย ฉบับที่ 25/1929 ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการหย่าการอ้างเป็นทายาท มะฮูร์¹ ค่าเลี้ยงดู และอื่นๆ กฎหมายฉบับที่ 77/1943 ว่า

ด้วยมรดก กฎหมายเลขที่ 48/1946 ว่าด้วยวิวกฟู และกฎหมายฉบับที่ 71/1946 ว่าด้วยพินัยกรรม โดยกฎหมายฉบับที่ 25/1920 มี 13 มาตรา กฎหมายฉบับนี้ประกอบด้วยความเห็นจากมัชฮับอิสลามทั้งสี่ ส่วนกฎหมายฉบับที่ 25-1925 มี 25 มาตรา มีการนำความจากมัชฮับทั้งสี่ และความเห็นของอิมนุคดียมิยะฮฺและอิมนุกอยยิม มาใช้ในบางมาตรา และกฎหมายฉบับที่ 71/1949 มี 82 มาตรา มีการนำความเห็นจากทุก ๆ มัชฮับอิสลามมาใช้ แม้กระทั่งสำนักชีอะฮฺในเรื่องการทำพินัยกรรมแก่ทายาทที่มีสิทธิรับมรดกได้ โดยไม่ต้องได้รับความเห็นชอบจากทายาท และความเห็นของอิมนุฮัซม์ ในเรื่องพินัยกรรมภาคบังคับ

ส่วนประเทศอิรัก ซึ่งประกอบด้วยมุสลิมส่วนใหญ่เป็นชีอะฮฺ ประมาณร้อยละ 65 ส่วนน้อยเป็นสุนนะฮฺ ประมาณร้อยละ 33 มีการตรากฎหมายมรดกในปี ค.ศ.1959 โดยนำความเห็นจากทุกมัชฮับอิสลามมาใช้ ต่อมาในช่วงการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ในปี ค.ศ. 1963 กฎหมายมรดกดังกล่าวได้ถูกเปลี่ยนแปลงโดยนำความเห็นจากมัชฮับชีอะฮฺมาใช้กับมุสลิมทั้งหมด (Al-Haj, 1992 : 457-482)

ในปัจจุบัน การปฏิรูปกฎหมายอิสลามปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะด้านการสอน การอบรม การตัดสินใจคดีความทางศาล และการพิทวา

การสอนกฎหมายอิสลามในปัจจุบันตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้เพิ่มวิชากฎหมายเปรียบเทียบเพื่อศึกษาข้อชี้ขาดทางศาสนา ในทัศนะของบรรดามุญตอะฮิดทั้งสี่สำนัก และมัชฮับอื่น ๆ ของโลกมุสลิม โดยไม่ฝักใฝ่ในมัชฮับใด ๆ เป็นการเฉพาะ เพื่อเปรียบเทียบความเห็นต่าง ๆ พร้อมหลักฐานที่มาแล้วตัดสินใจว่ามัชฮับใดมีทัศนะที่น่าหนักมากกว่า เพื่อให้ผู้คนได้ปฏิบัติอย่างระมัดระวังที่สุด (Ubadah, 1968 :314)

และมีการศึกษากฎหมายจากอัลกูรานและสุนนะฮฺโดยตรง โดยกำหนดเป็นรายวิชา ฟิกฮุลกิตาบ และฟิกฮุสสุนนะฮฺ เพื่อศึกษาวิธีการได้มาซึ่งข้อชี้ขาดทางศาสนา จากตัวบทของอัลกูรานและสุนนะฮฺโดยตรง

นอกจากการเรียนการสอนแล้ว นักปฏิรูปกฎหมายอิสลามได้ทำโครงการสร้างความใกล้ชิดเคียงระหว่างมัชฮับต่าง ๆ ในอิสลาม โดยศึกษากรณีที่นักกฎหมายอิสลามมีความเห็นขัดแย้งกัน และนำหลักฐานมาวิเคราะห์วิจารณ์ เพื่อให้ทุกฝ่ายมีความเห็นที่ตรงกัน และสรุปความเห็นที่มีน้ำหนักมากที่สุด และมีความเหมาะสมที่จะใช้ชี้ขาดคดีความต่าง ๆ

¹ มะฮฺรฺ หมายถึง สิ่งที่ต้องชำระเนื่องจากการสมรส หรือการร่วมประเวณี หรือการทำให้สูญเสียชีวิต ประโยชน์ เช่น การให้นม (Al-Qalyubi, 1995 :276)

คณะกรรมการสร้างความใกล้เคียงระหว่างมัซฮับอิสลามมีท่านซัยด์อัब्ดุลหะมิด ซาลิม (ค.ศ. 1872-1954) มุฟตีแห่งอียิปต์และซัยด์อัซซัยร เป็นประธานคณะกรรมการชุดนี้ ได้สร้างผลงานเด่น ๆ ไว้มากมาย โดยเฉพาะในด้านลดการคลั่งไคล้ในมัซฮับและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างนักวิชาการอิสลาม ในโลกมุสลิมโดยเฉพาะท่าที่ตอบรับเชิงบวก จากประเทศที่ใช้มัซฮับอิสลามสังกัดชื่ออะฮ์ลิมาเนียฮ์ ซัยดียะฮ์ และฮาอะวียะฮ์ แต่คณะกรรมการชุดนี้ยุติบทบาทลงหลังการเสียชีวิตของท่านซึ่งเป็นประธานกรรมการ

อย่างไรก็ตาม การทำงานของคณะกรรมการชุดนี้ถือเป็นก้าวอย่างที่สำคัญอย่างยิ่งในการปฏิรูปกฎหมายอิสลาม เป็นการสร้างฐานที่มั่นคง เพื่อให้ นักปฏิรูปผู้จะมาสานต่อแนวคิดนี้ต่อไปในอนาคต (Ubadah, 1968 : 299-318)

ส่วนการฟัตวา ซึ่งมีอิทธิพลต่อการนำกฎหมายอิสลามไปใช้ในด้านต่าง ๆ ของชีวิต เป็นอย่างยิ่ง สำนักงานฟัตวา แห่งอียิปต์ และมหาวิทยาลัยอัลอัซฮัร ซึ่งทำการวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ ที่ได้รับการสอบถาม โดยศึกษาและวิเคราะห์ความเห็นของบรรดามุญเตฮิด และเลือกความเห็นที่สะดวกต่อผู้คนมากที่สุด โดยไม่สังกัดความเห็นของมัซฮับใด ๆ เป็นการเฉพาะ (Ubadah, 1968 : 299-318)

ปัจจุบัน การศึกษากฎหมายอิสลามในสถาบันการศึกษาก็ดี การตัดสินใจคดีความในศาลและด้านการฟัตวาก็ดี เป็นการใช้กฎหมายโดยไม่ยึดติดกับมัซฮับใดๆเป็นการเฉพาะ แต่เป็นการเลือกทัศนะที่สะดวกและเหมาะสมที่สุด และถือว่ามีมัซฮับต่างๆล้วนมีที่มาจากอัลกรุอานและสุนนะฮ์ทั้งสิ้น (Al-Haj,1992:478)

แหล่งที่มาหลักของกฎหมายอิสลาม

แหล่งที่มาของกฎหมายอิสลามมีหลายแหล่งด้วยกัน มีทั้งที่นักกฎหมายอิสลามเห็นพ้องกันและขัดแย้งกัน

นักกฎหมายอิสลามทุกมัซฮับเห็นพ้องกันว่า แหล่งที่มาหลักของกฎหมายอิสลามคือ อัลกรุอาน รองลงมาคือ สุนนะฮ์หรือหะดีษ ซึ่งทำหน้าที่อธิบายและขยายความหมายของอัลกรุอาน

นอกเหนือจากทั้งสองนี้ นักวิชาการมีความเห็นที่แตกต่างกัน แต่ส่วนใหญ่ยอมรับว่า อิจญ์มาฮ์ และกียาส เป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลาม

อย่างไรก็ตามแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลามระดับรองมีมากกว่านี้ที่สำคัญคือ

1. อิสติห์ซาน
2. มะศอลิห์มูรตะละฮฺ
3. อูรฟ (อิสมาเอ อาลี, 2535 : 33)

เนื่องจากอัลกุรอานและสุนนะฮฺเป็นแหล่งที่มาหลักของกฎหมายอิสลาม บรรดาปราชญ์กฎหมายอิสลามและสาขาวิชาอื่นๆ ได้ศึกษาวิเคราะห์ไว้พอกล่าวเป็นสังเขปดังนี้

อัลกุรอาน

ชัยค์ มุฮัมมัด อิบูชะฮฺเราะฮ์ กล่าวถึง อัลกุรอานในฐานะแหล่งที่มาหลักของกฎหมายอิสลามว่า คัมภีร์อันทรงเกียรตินี้เป็นหลักฐานแห่งอัลลอฮฺ เป็นมูอัชชะด (สิ่งมหัศจรรย์)ของท่าน ศาสดามุฮัมมัด ศอลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลิม ที่ใช้ทำทายขาวอาหรับในด้านจำนวนโฆหาร จำนวนที่ใช้เป็นจำนวนที่เหนือความสามารถของมนุษย์ ยิ่งไปกว่านั้น ด้านเนื้อหาสาระและกฎเกณฑ์ที่มีบ่งบอกอย่างชัดเจนว่า มาจากอัลลอฮฺ ตะอาลาเท่านั้น หาใช่จากมุฮัมมัด ซึ่งเป็นผู้อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้

อัลกุรอานเป็นบันทึกสาระของคัมภีร์ก่อน ๆ ที่ถูกประทานให้กับศาสดานูห์ อิบรอฮีม อิสฮาก และศาสดาอื่น ๆ ที่มาภายหลัง อัลกุรอานมีประมวลแนวปฏิบัติและคำสอนของทุก ๆ ศาสดา

นอกจากนั้น อัลกุรอานยังเป็นหลักการกว้าง ๆ และรายละเอียดปลีกย่อยของอิสลามบางประการ ทุก ๆ กฎเกณฑ์ของศาสนาอิสลามจะต้องมีที่มาจากอัลกุรอาน ซึ่งบางครั้งมีระบุไว้อย่างชัดเจน แต่ในบางครั้งถูกกล่าวไว้เป็นนัยเท่านั้น

อัลลอฮฺ ตะอาลา ตรัสว่า

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ

ความว่า " เราประทานคัมภีร์แก่ท่านที่อธิบายทุกสิ่งสรรพ " (อันนะหฺล : 89)

กฎเกณฑ์ของอิสลามสมบูรณ์เมื่ออัลกุรอานถูกประทานลงมาครบถ้วนสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้นักวิชาการอิสลามจึงเห็นว่า โองการสุดท้ายของอัลกุรอานที่ถูกประทานลงมาคือ

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

ความว่า "วันนี้ฉันได้ให้ศาสนาของท่านทั้งหลายสมบูรณ์แล้ว และฉันได้ให้ความเมตตาของฉันต่อท่านทั้งหลายครบถ้วนแล้ว และฉันพอใจให้อิสลามเป็นศาสนาของท่านทั้งหลาย" (อัลมาอิดะฮ์ : 3)

ด้วยความสูงส่งและความยิ่งใหญ่ของอัลกุรอานนี้เอง จึงมีรายงานว่าท่าน อุมัร บินอัลคอตตอบ มีทัศนะว่า ไม่มีผู้ใดเข้าใจความหมายของอัลกุรอานได้ทั้งหมดอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ (Wahdan, 1996 : 220-222, 241)

ส่วน ซัยด์ มุฮัมมัด เมาะซาตี มีแนวคิดเกี่ยวกับอัลกุรอาน ดังนี้

ท่านเห็นว่า มุสลิมจำเป็นต้องเอาใจใส่ต่ออัลกุรอาน เพื่อศึกษาภาพรวมของอิสลาม การใฝ่ใจในสุนนะฮฺจนละเลยอัลกุรอานถือว่าไม่ถูกต้อง และเป็นสาเหตุของความบกพร่องด้านต่าง ๆ ในสังคมมุสลิม การละเลยอัลกุรอานไม่สามารถนำอะไรมาทดแทนได้ แม้กระทั่งสุนนะฮฺ เพราะสุนนะฮฺเป็นสิ่งที่ตามมาทีหลังจากอัลกุรอาน การเข้าใจสุนนะฮฺได้ดีต้องผ่านการเข้าใจอัลกุรอานก่อน อิบญะฮ์มีร รายงานว่า อิหม่ามซาฟีอี๊ กล่าวว่า การตัดสินใจทุกอย่างของท่านรศูด สอดคล้องฮะดีษะฮ์วะฮ์ดีฮ์ เป็นสิ่งที่ท่านเข้าใจจากคำสอนของอัลกุรอาน

การตระหนักในความหมายและเป้าหมายของอัลกุรอาน จะทำให้เห็นภาพรวมของอิสลาม ทำให้สามารถจำแนกระดับความสำคัญของแต่ละคำสอนของอิสลาม (Al-Ghazali, n.d. : 26-27)

การยึดอัลกุรอานเป็นแหล่งที่มาแรกของอิสลามในยุคปัจจุบันหาได้ยากมาก ในยุคแรกมุสลิมศึกษาอิสลามจากอัลกุรอาน ชนรุ่นถัดมาได้หันมายึดสุนนะฮฺและละเลยอัลกุรอานชนรุ่นถัดมาละเลยสุนนะฮฺและหันมายึดถือคำสอนของนักกฎหมายอิสลามชั้นนำ ฉะนั้น การนำคำสอนจากอัลกุรอานและสุนนะฮฺโดยตรงมาใช้ จึงเป็นสิ่งที่ห่างไกลจากการศึกษาของมุสลิมในปัจจุบัน (Al-Ghazali, 1992 : 164)

ส่วน ซาซี อัลฮัจญ์ เห็นว่า อัลกุรอานอธิบายถึง อิบาคะฮ์อย่างละเอียด และกำหนดหลักการเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ภาคปฏิบัติอื่นๆ โดยหลักการเหล่านี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับ หลายๆ กรณีที่คล้ายคลึงกัน

เมื่อสำรวจโครงการอัลกุรอานที่กล่าวถึงภาคปฏิบัติ พบว่าเป็น โครงการเกี่ยวกับกฎหมายครอบครัวและมรดก ประมาณ 70 โครงการ โครงการเกี่ยวกับกฎหมายพาณิชย์ เช่นการค้ำขาย การว่าจ้าง การประกัน การร่วมหุ้น และอื่นๆ ประมาณ 70 โครงการ โครงการเกี่ยวกับ

กฎหมายอาญา และการลงโทษเกี่ยวกับอาชญากรรมต่าง ๆ ประมาณ 30 โองการ โองการเกี่ยวกับการพิจารณาคดีประมาณ 13 โองการ โองการเกี่ยวกับกฎหมายรัฐธรรมนูญประมาณ 10 โองการ โองการเกี่ยวกับกฎหมายระหว่างประเทศทั้งในยามสงบและยามสงครามประมาณ 25 โองการ โองการเกี่ยวกับกฎหมายการเงินการคลังประมาณ 10 โองการ (Al-Haj, 1992 : 570)

สุนนะฮ์

ดร.มศตอฟา อัสติบาอีย์ เห็นว่า สถานภาพของสุนนะฮ์ในกระบวนการบัญญัติกฎหมายอิสลาม มีความโดดเด่นอย่างยิ่ง ตั้งแต่ยุคของท่านนบีมุฮัมมัด ศอลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลัม เศาะฮาบะฮ์ และยุคบรรดามุจญ์ตะฮิดชั้นนำ (Al- Siba-i, 1985 : 2)

อิบนุคัยมียะฮ์ กล่าวว่า อัลลอฮ์ ตะอาลา บัญญาให้ปฏิบัติตามที่ท่านรศูลประมาณสี่สิบครั้ง ในเมื่อเราถูกบัญชาให้ปฏิบัติตามอัลกุรอาน และอัลกุรอานบัญญัติให้ปฏิบัติตามท่านรศูล การปฏิบัติตามท่านรศูลจึงเป็นการปฏิบัติตามอัลกุรอาน อัลกุรอานและรศูลจะไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกันอย่างแน่นอน เพราะวาทบัญญัติของอัลกุรอานไม่ขัดแย้งกันเอง อัลลอฮ์ ตะอาลาตรัสว่า

ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا

ความว่า “และแม้ว่ามันไม่ใช่มาจากอัลลอฮ์ พวกเขาจะพบว่าในนั้นมี ความขัดแย้งกันอย่างมากมาย “ (อันนิสาฮ์ : 82)

สุนนะฮ์ยังเป็นสิ่งที่มาอธิบายอัลกุรอาน เช่น อธิบายจำนวนครั้งของละหมาด วิธีการอ่านคัง อ่านเบาขณะละหมาด อธิบายบทบัญญัติและพิภักของชะกาฮ์ อธิบายการประกอบพิธีฮัจญ์ จำนวนครั้งของการญะวาฟ การสะอ์ การขว้างหิน และอื่นๆ (Ibn Taimiah , n.d.b : 84 – 85)

ชัยค์มุฮัมมัด เมาะชาลี เห็นว่า อัลกุรอานเป็นวิญญูณและแก่นของอิสลาม โองการต่าง ๆ มีคัวบทกฎหมายและการเรียกร้องเชิญชวน ซึ่ง อัลลอฮ์ ตะอาลาได้ประกันการดูแลรักษาทำให้ศาสนาอิสลามไม่อาจถูกบิดเบือนได้ และจะคงอยู่ตลอดกาล ส่วนนุรุษผู้ถูกเลือกให้เป็นผู้เผยแผ่โองการและคำสอนของอัลลอฮ์ ตะอาลา เป็นอัลกุรอานที่มีชีวิต มีเลือดเนื้อ ให้นุรุษด้วยกันได้เห็นตัวอย่างคำสอนต่าง ๆ ที่มีในอัลกุรอาน ทั้งด้านความศรัทธา เชื่อมั่น การต่อสู้ สัจธรรม อานาจ กฎหมายและไวยาหาร ดังนั้น จึงมิใช่เป็นเรื่องแปลกหากว่า คำพูด การกระทำ การยอมรับ จรรยาบรรณ คำตัดสิน และการดำเนินชีวิต ด้านต่าง ๆ ของมหาบุรุษผู้นี้จัดเป็นเสาหลักหนึ่งของศาสนาและเป็นแบบอย่างสำหรับศรัทธาชน

ศาสดามุฮัมมัด จึงเป็นผู้ที่อัลลอฮ์ ตะอาลา เลือกลงให้เป็นผู้แถลงในนามของพระองค์ เป็นผู้ที่เข้าใจคำสอนของอัลลอฮ์ ตะอาลา ได้ดีกว่าผู้ใด สามารถกำหนดควมชีวิตที่สอดคล้องกับคำสอนอันชัดเจนและคำสอนที่มีนัยของอัลกุรอานได้ดีที่สุด

เนื่องจากการใช้กฎหมายมีความสำคัญ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการบัญญัติขึ้นมา เพราะกฎหมายมีทั้งส่วนที่เป็นของตัวบทและที่เป็นเจตนารมณ์ อัลกุรอานจึงเป็นกฎหมายอิสลาม ส่วนสุนนะฮ์เป็นการนำมาใช้ มุสลิมถูกกำหนดให้ยอมรับการนำมาใช้นี้ เหมือน ๆ กับการยอมรับกฎหมาย อัลลอฮ์ ตะอาลา จึงให้สิทธิแก่ศาสดาในการใช้หรือห้าม เพราะว่าการใช้หรือห้ามดังกล่าวมิใช่มาจากตัวของศาสดาเอง แต่มาจากการชี้แนะของอัลลอฮ์ ตะอาลา การเชื่อฟังศาสดา จึงเป็นการเชื่อฟังอัลลอฮ์ ตะอาลา เช่นกัน

อัลลอฮ์ ตะอาลา ครัสว่า

﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا﴾

ความว่า " ผู้ใดเชื่อฟังศาสนทูตแท้จริงเขาเชื่อฟังอัลลอฮ์ และผู้ใดหันหลังแท้จริงเรามีได้ส่งท่านมาเพื่อปกป้องพวกเขา" (อันนิสาฮ์ : 80)

การวิวัฒน์จากพระเจ้ามิได้ลงมาแก่นุชย์คนใด โดยบังเอิญ หากทว่าจะต้องเป็นผู้ที่ฉลาดเฉลียว เบี่ยมไปด้วยคุณธรรมและความดี มีมารยาทที่งดงาม วิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ฉะนั้นชีวิตประวัติของมหาบุรุษเช่นนี้ มิใช่เป็นสิ่งที่ไร้ค่า

ชีวิตประวัติของศาสนทูตทั้งหมดคือ ความดีงาม ด้วยเหตุนี้เองแนวทางของมุฮัมมัด จึงเป็นที่มาของกฎหมายอิสลามเคียงคู่กับคัมภีร์ของอัลลอฮ์ (Al-Ghazali, 1987 : 33-35)

สุนนะฮ์จึงเป็นหลักที่สองของศาสนา เป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลามรองจากอัลกุรอาน สุนนะฮ์ที่เศาะฮิห¹ จากท่านศาสดามุฮัมมัด สอดคล้องฮะดีษอะฮ์มัด มุสลิมทุก

คนจำเป็นต้องยอมรับยึดมั่นและเทิดทูนไว้ในสถานภาพที่คู่ควรในยามที่ใช้อ้างอิงและตัดสินคดีความต่าง ๆ (Al-Ghazali, 1996 : 207-208 ; Al-Qardhawi, 1994 :51)

¹ สุนนะฮ์เศาะฮิหุ หมายถึง สุนนะฮ์ที่มีสายรายงานที่ติดต่อกันโดยการรายงานของผู้ที่มีความเที่ยงธรรม มีความจำศี ไม่ขัดแย้งกับผู้เชื่อถือได้ยิ่งกว่า และไม่มีคุณลักษณะที่ทำให้บกพร่อง (Hashim, 1986 : 23)

บุซฟู อัลกอฎอฎอวีย์ กล่าวถึงสุนนะฮฺว่า สุนนะฮฺจึงเป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลามของทุกมัสยิดในหัวเมืองต่าง ๆ เนื่องจากเป็นแนวทางของท่านศาสดาที่อธิบายปฏิบัติตามคำสอนของอิสลามและปลูกฝังประชาชาติให้มั่นคงอยู่ในครรลองของอิสลาม และเป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลามรองจากอัลกุรอาน อัลกุรอานเป็นเสมือนธรรมนูญที่ประมวลไว้ซึ่งหลักการสำคัญของอิสลาม สุนนะฮฺจึงเป็นการอธิบายและนำหลักการของอัลกุรอานมาปฏิบัติ”

ดังนั้น จำเป็นต้องปฏิบัติตามสุนนะฮฺ ด้วยหลักฐานจากอัลกุรอานและสุนนะฮฺ

อัลกุรอานหลายโองการด้วยกันที่บ่งบอกให้เชื่อฟังและปฏิบัติตามท่านรศูล ส่วนหนึ่งได้แก่

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي
الْأَمْرِ مِنْكُمْ

ความว่า ”โอ้ศรัทธาชนทั้งหลาย จงเชื่อฟังอัลลอฮฺ และเชื่อฟังศาสนทูตและผู้นำจากพวกท่าน ” (อันนิสาฮ์ : 59)

อิหม่ามอิบนุกัยyim อธิบายโองการนี้ว่า “ในโองการนี้อัลลอฮฺใช้ให้เชื่อฟังพระองค์และศาสนทูต โดยใช้คำกริยา “จงเชื่อฟัง” อีกครั้งหนึ่ง เป็นการบ่งบอกว่า การเชื่อฟังรศูลเป็นสิ่งจำเป็นโดยเอกเทศ ในขณะที่อัลลอฮฺ ตะอาลา มิได้ใช้คำว่า “จงเชื่อฟัง” อย่างเป็นทางการในการใช้ให้เชื่อฟังผู้นำ เป็นการบ่งบอกว่า การเชื่อฟังผู้นำอยู่ในกรณีที่พวกเขาอยู่ในครรลองของ ศาสนทูต และ โองการนี้ยังชี้ชัดว่า ความขัดแย้งทางความคิดมิได้ทำให้หลุดพ้นจากวงจรของศาสนา เมื่อเกิดการขัดแย้งกัน จำเป็นต้องกลับไปสู่อัลลอฮฺและศาสนทูต โดยตั้งเงื่อนไขไว้ว่า “จงกลับไปสู่อัลลอฮฺและศาสนทูตหากท่านทั้งหลายศรัทธาคืออัลลอฮฺและวันสุดท้าย” (Ibn Qaiyim, 1973:11)

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

ความว่า “ผู้ใดเชื่อฟังศาสนทูต แท้จริงผู้นั้นเชื่อฟังอัลลอฮฺ “ (อันนิสาฮ์ : 80)

فَإِنْ تَنَزَّعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ
 كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

ความว่า “หากท่านทั้งหลายขัดแย้งกันในเรื่องใด ก็จงกลับสู่อัลลอฮ์และศาสนทูตหากท่านทั้งหลายศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันสุดท้าย นั่นเป็นการดีและการอิงที่คงามยิ่ง” (อันนิสาฮ : 59)

มัชฮับ (สำนักกฎหมายอิสลาม)

ในการเข้าใจสาเหตุความแตกต่างระหว่างมัชฮับ ควรเข้าใจ 2 ประการต่อไปนี้ เป็นเบื้องต้น

1. สิ่ง que เห็นพ้องกันมีมากมายยิ่ง การขัดถือแต่เฉพาะส่วนที่เห็นพ้องกัน เพียงพอ สำหรับการเป็นมุสลิมที่ดี

การศรัทธาต่ออัลลอฮ์ เชื้อมั่นในวันแห่งการสอบสวนและการพบกับพระองค์ การปฏิบัติอิมานะฮ์ที่เห็นพ้องกันและละทิ้งข้อห้ามที่เห็นพ้องกัน การขัดเกลาคใจด้วยจรรยาบรรณที่คิงาม และขนบธรรมเนียมที่ถูกต้อง สิ่งเหล่านี้สามารถทำให้ประชาชาติมุสลิมอยู่ได้อย่างมีเกียรติทั้งใน โลกนี้และโลกหน้า

2. มัชฮับที่สำคัญ ๆ ขัดแย้งกัน ในข้อปลีกย่อยมิใช่ในหลักการ ผู้ตามสามารถร่วมมือกันแสวงหาจุดร่วมและสงวนจุดต่างไว้เป็นเรื่องส่วนตัวโดยไม่นำมาได้แย้งซึ่งกันและกัน

ความขัดแย้งในข้อปลีกย่อย เป็นสิ่งที่จะต้องเกิดขึ้นทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ด้วยเหตุผลปกติทั่วไป ที่ยอมรับได้ ไม่ควรคับข้องใจ หรือพยายามกำจัดให้หมดสิ้น เพราะมุสลิมทั้งมวลเห็นพ้องกันว่า อัลกุรอานและสุนนะฮ์ เป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลาม โดยปราศจากข้อโต้แย้ง ส่วนมัชฮับจึงเป็นเพียงทัศนะของนักกฎหมายอิสลามในการทำความเข้าใจด้วยห่ออัลกุรอานและหะดีษ ซึ่งทัศนะดังกล่าวไม่ถือว่าเป็นทัศนะที่ถูกต้องสมบูรณ์ โดยปราศจากข้อผิดพลาด เพราะเป็นเพียงความเห็นของมนุษย์ในการทำความเข้าใจด้วยบทแห่งศาสนา เกียรติของทัศนะเหล่านี้อยู่ที่การอ้างอิงไปยังวิวรรณ์จากพระเจ้าเท่านั้น (Al-Ghazali, 50-52; Abu Zahrah, n.d.:79)

สาเหตุการเกิดมัชฮับ

ในยุคของท่านศาสดามุฮัมมัด สอดคล้องอยู่ด้วยฮิวะสลัม มุสลิมมีความเป็นเอกภาพ การใช้ความคิดเห็นในการตีความและวินิจฉัยอยู่ในวงแคบมาก เพราะยังมีอะหฺญ์ (การวิวรณ์) จากอัลลอฮ์ การวินิจฉัยตีความเกิดขึ้นกับเศาะฮาบะฮฺขณะเดินทาง โดยไม่มีศาสดาร่วมเดินทางไปด้วย เมื่อเกิดปัญหาขึ้นพวกเขาจะทำการวินิจฉัย

ครั้งหนึ่งท่านอัมรฺ บิน อาศ และเศาะฮาบะฮฺ เดินทางไปในกองกำลังสอดแนม พวกเขาเกิดความจำเป็นต้องทำการขุสฺล¹ มีน้ำเย็นจัดที่ไม่สามารถใช้งานได้ และไม่มีเชื้อเพลิงและอุปกรณ์ในการคัมน้ำ พวกเขาจึงทำตะยัมมูม และละหมาดโดยไม่กลับมมาละหมาดอีก แต่ในอีกกองหนึ่งเกิดเหตุการณ์นี้เช่นกัน เศาะฮาบะฮฺของนี้ทำตะยัมมูมและละหมาด พร้อมกลับมาละหมาดใหม่อีกครั้งหนึ่ง ท่านศาสดาก็ได้ยอมรับการวินิจฉัยทั้งสองวิธีดังกล่าว (Abu Zahrah, n.d. : 8)

หลังจากที่ท่านศาสดาได้เสียชีวิตลงในปี ฮ.ศ.11 ท่านอับูบักร์และอุมร์ได้เป็นผู้นำอิสลาม มุสลิมยังคงมีความเป็นเอกภาพในทุก ๆ ด้าน เพราะมีเคาะลีฟะฮฺเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของมุสลิม ทั้งสองท่านไม่อนุญาตให้เศาะฮาบะฮฺออกนอกนครมะดีนะฮฺไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ยกเว้นในกรณีที่มีความจำเป็นเท่านั้น

เศาะฮาบะฮฺ จึงมีเพียงในนครมะดีนะฮฺ คอยชี้แนะเรื่องราวที่เกิดขึ้นตามสิ่งที่ได้รับมาจากท่านศาสดา ทำให้ความคิดเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับกฎหมายอิสลามมีความสอดคล้องกัน มติเอกฉันท์ระหว่างเศาะฮาบะฮฺ จึงเกิดขึ้นได้ อีกทั้งท่านทั้งสองไม่อนุญาตให้รายงานหะดีษอย่างพร่ำเพรื่อโดยไม่จำเป็น นอกจากนั้นยุคของท่านศาสดากับพวกเขายังห่างไม่มาก จึงไม่มีเหตุผลที่ทำให้ต้องถูหะดีษปลอมขึ้นมา

ต่อมาในสมัยที่ท่านอุษมาน บินอัฟฟาน เป็นเคาะลีฟะฮฺท่านอนุญาตให้เศาะฮาบะฮฺ ออกจากนครมะดีนะฮฺไปยังหัวเมืองต่างๆในอาณาจักรอิสลามได้ ทำให้เกิดการรายงานหะดีษและการวินิจฉัยแตกต่างกันตามความแตกต่างทางความคิดเห็นระหว่างเศาะฮาบะฮฺ (Ubadah, 1968 : 126)

ในสมัยการเป็นเคาะลีฟะฮฺของท่านอลี บินอบีตอลิบ เกิดความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างท่านกับมูอาวิยะฮฺ บินอบีศุฟยาน ทำให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองและทางกฎหมายอิสลามรุนแรงยิ่งขึ้นและเป็นปฐมเหตุแห่งการเกิดมัซฮับทั้งในด้านหลักการและข้อปลีกย่อย (Ubadah , 1968 : 126)

¹ ขุสฺล หมายถึง การชำระร่างกายทุกส่วนด้วยน้ำเนื่องจากสาเหตุต่างๆ ที่ศาสนา กำหนดให้อาบน้ำ ซึ่งมีทั้งที่เป็นวาญิบและมัันดูบ

เนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองดังกล่าว ทำให้มุสลิมแตกออกเป็นสามกลุ่มคือ

1. กลุ่มมุสลิมส่วนใหญ่
2. กลุ่มชีอะฮ์
3. กลุ่มเคาะวาริจญ์ (Abu Zahrah, n.d. : 48-49)

โดยกลุ่มชีอะฮ์ มีความเห็นว่า ตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์เป็นสิทธิของอลีและวงศ์ตระกูลของท่านเท่านั้น โดยปฏิเสธหะดีษที่รายงานโดยเศาะฮาบะฮ์ฝ่ายอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้เองทำให้เกิดแนวคิดทางกฎหมายอิสลาม เฉพาะกลุ่มของตนเองขึ้น

ส่วนฝ่ายเคาะวาริจญ์ เป็นฝ่ายที่เห็นว่า ตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ ขึ้นอยู่กับเสียงส่วนใหญ่ของชาวมุสลิมเท่านั้น มิใช่เป็นสิทธิของตระกูลใดๆเป็นการเฉพาะ แต่ว่าเป็นสิทธิของมวลมุสลิมที่จะเลือกผู้นำที่พวกเขาพอใจ หากว่าผู้นำทำผิดจะต้องมีการถอดถอนทุกวิถีทาง

ฝ่ายชนส่วนใหญ่ เป็นผู้ยึดมั่นในสุนนะฮ์อันถูกต้องโดยไม่ยึดติดกับตัวบุคคล ทำให้กฎหมายอิสลามในทัศนะของฝ่ายชนส่วนใหญ่ต่างจาก 2 ฝ่าย ดังกล่าว (Ubadah, 1968 : 127)

มัซฮับสุนนะฮ์

ฝ่ายมัซฮับสุนนะฮ์ เกิดมัซฮับ 5 มัซฮับหลักกับอีก 1 แนวคิด

1. มัซฮับหะนะฟี
2. มัซฮับมาลิกีย์
3. มัซฮับชาฟาอี
4. มัซฮับหัมบะลี
5. มัซฮับซอฮีรี
6. แนวคิดอิบนุคัฎมียะฮ์

(Abu Zahrah, n.d. : 58-459)

สาเหตุการเกิดมัซฮับฝ่ายสุนนะฮ์

อัคคะหุลาเวีย กล่าวถึงสาเหตุความขัดแย้งระหว่างนักกฎหมายอิสลามว่าเกิดจากสาเหตุดังต่อไปนี้

1. เศาะฮาบะฮฺบางส่วนรับทราบบทบัญญัติหรือข้อวินิจฉัยในเรื่องใดๆ แต่อีกบางส่วนไม่ทราบ

2. เมื่อเศาะฮาบะฮฺเห็นท่านรศูลปฏิบัติสิ่งหนึ่งอย่างใด บางคนมีทัศนะว่าเป็นบทบัญญัติ แต่บางคนมีทัศนะว่าเป็นการอนุมัติ

3. การคาดคะเน

4. การหลงลืม

5. ความจำผิดพลาด

6. การให้เหตุผลของบทบัญญัติ

7. การตีความหะดีษต่างๆที่มีเนื้อหาขัดแย้งกัน (Al-Dahlawi,1999 : 433 – 455)

ส่วนมุฮัมมัด อนุชะเราะฮฺ เห็นว่า สาเหตุการเกิดมัชฮับ มีดังนี้

1. ความขัดแย้งเกี่ยวกับอัลกุรอาน

การอ้างอิงอัลกุรอาน เป็นสิ่งที่ทุกฝ่ายยอมรับ เพราะอัลกุรอานเป็นเสาหลักของอิสลาม เป็นสิ่งมหัศจรรย์ของท่านศาสดามุฮัมมัด สอดคล้องอยู่เสมอละเอียดถี่ถ้วน แต่ความขัดแย้งเกิดขึ้นเกี่ยวกับความหมายและนัยของคำบางคำ หรือประโยคบางประโยคของอัลกุรอาน ที่มีสุนนะฮฺมาอธิบายรายละเอียด เราจึงพบว่า อิหม่ามซาฟีอีฮฺ, อะหฺมัด และท่านอื่น ๆ อีกหลายท่าน เห็นว่า จะต้องตีความประโยคเหล่านั้นตามความในสุนนะฮฺ ที่อธิบายรายละเอียดเหล่านั้น เพราะสุนนะฮฺเป็นสิ่งที่มาอธิบายอัลกุรอาน เป็นสิ่งที่มาเจาะจงความหมายกว้าง ๆ ในอัลกุรอาน เพราะอัลลอฮฺอะลา ครีส์ว่า

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

ความว่า “เราได้ประทานข้อคิดมาให้ท่าน เพื่อท่านจะได้อธิบายค่อมุขยในสิ่งที่ถูกประทานแก่พวกเขา” (อัลนะหฺล : 44)

ในเมื่อสุนนะฮฺ มีความขัดแย้งกับอัลกุรอาน จึงถือว่าสุนนะฮฺเป็นสิ่งที่เจาะจงความหมายกว้าง ๆ ในอัลกุรอาน

ในขณะที่อนุหะนีพะฮุและนักกฎหมายอิสลามอีกหลายท่าน เห็นว่า เมื่อมีสุนนะฮุมาริบายรายละเอียดมีความหมายขัดแย้งกับอัลกุรอาน ถ้าหากว่า สุนนะฮุนั้นเป็นสุนนะฮุมุตาวัตริ¹ หรือมัซฮูร² ถือว่า สุนนะฮุนั้นมาเจาะจงความหมายกว้าง ๆ ในอัลกุรอาน

แต่ถ้าหากว่า เป็นสุนนะฮุอาฮาด³ ถือว่าอัลกุรอานยังคงความหมายเดิม เพราะอัลกุรอานเป็นหลักฐานที่แข็งแรง ส่วนสุนนะฮุอะฮาด ไม่สามารถเจาะจงความหมายกว้าง ๆ ในอัลกุรอานได้ และถือว่า การอ้างอิงสุนนะฮุเหล่านั้น ไปยังท่านศาสดาเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

2. ความขัดแย้งเกี่ยวกับสุนนะฮุ

ความขัดแย้งเกี่ยวกับสุนนะฮุ เกิดขึ้นในเรื่องการตั้งเงื่อนไขว่า จะต้องมีสายรายงานที่ถึง ไปยังท่านศาสดาหรือไม่ ทำให้เกิดการขัดแย้งกันว่า จะรับหะดีษมุรสลัด⁴ หรือไม่ และยังเกิดขึ้นในกรณีที่กลุ่มหนึ่งมีหะดีษในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งไม่รู้หะดีษนี้ ทั้งสองฝ่ายจึงวินิจฉัยไปตาม สิ่งที่ตนมีอยู่ (Abu Zahrah, n.d. : 58-63)

อิหม่ามอิบน์ญะอ์อิมียะฮุ เห็นว่าความขัดแย้งเกี่ยวกับสุนนะฮุเกิดขึ้นในประการต่อไปนี้

¹มุตะวาติร หมายถึง หะดีษที่มีผู้รายงานหลายคน ที่เชื่อมั่นได้ในความซื่อสัตย์ของพวกเขา โดยที่สติปัญญาไม่อาจคิดได้ว่าพวกเขาจะร่วมกันโกหกหรือพ้องกันโดยบังเอิญ ในสายรายงานมีการเชื่อมต่อกันตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงจุดสุดท้าย โดยที่พวกเขาได้รับความรู้นี้ด้วยประสาทสัมผัส มิใช่การใช้สติปัญญา (Hashim,1986:142)

²มัซฮูร หมายถึง หะดีษที่มีผู้รายงานตามคนขึ้นไป แต่ยังไม่ถึงขั้นมุตะวาติร บางครั้งเรียกว่า มุตตะฟีฎ (Hashim,1986:160)

³อาฮาด หมายถึง หะดีษที่จำนวนผู้รายงานไม่ถึงระดับมุตะวาติร ซึ่งอาจจะมีจำนวน หนึ่งคน สองคน สามคน สี่คนหรือห้าคน หรืออื่นๆ ที่ความรู้สึกบ่งบอกว่ายังไม่ถึงขั้นมุตะวาติร (Hashim,1986:142)

⁴มุรสลัด หมายถึง หะดีษที่ดาบิอียัฟาคฟิงไปถึงท่านรสุลลอฮุ ศอลัลล่อฮูอะลัยฮิวะสลัลลัม โดยที่ดาบิอียัไม่เคยพบกับท่านรสุล ศอลัลล่อฮูอะลัยฮิวะสลัลลัม (Hashim,1986 : 100)

1) เนื่องจากสุนนะฮ์มีมากมาย การรู้สุนนะฮ์ทั้งหมดเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก บางครั้งนักกฎหมายอิสลามวินิจฉัยไปโดยไม่ทราบว่ามีสุนนะฮ์อยู่ เช่น อนุบักร์ไม่ทราบส่วนแบ่งมรดกของย่าจนต้องถามผู้ที่รู้ ท่านอุมร์ไม่รู้วิธีการขออนุญาตเข้าบ้านตามสุนนะฮ์ ท่านอนูฆาอัลอัซหะรียฺ จึงบอกให้ทราบ

นักกฎหมายอิสลามที่ไม่ทราบหะดีษ ใช้วิธีวินิจฉัยโดยการเข้าใจจากความหมายกว้างๆ ของโองการอัลกุรอาน หรือหะดีษ หรือหลักการกว้าง ๆ ของอิสลามหรือการกียาสหรืออื่นๆ

2) บางครั้งนักกฎหมายอิสลามรู้หะดีษ แต่จะไม่ยอมรับเพราะมีข้อบกพร่องในสายรายงาน แต่อีกคนยอมรับเพราะว่ามีสายรายงานที่ถูกต้องอีกสายหนึ่งที่เขารู้ แต่อีกคนไม่รู้

3) นักกฎหมายอิสลามตั้งเงื่อนไขในการยอมรับหะดีษอาหาคต่างกัน เช่น บางคนยอมรับเมื่อหะดีษอาหาคมีความหมายสอดคล้องกับอัลกุรอาน ในขณะที่บางคนไม่ตั้งเงื่อนไขเช่นนี้

4) การตั้งเกณฑ์หะดีษฎออีฟต่างกัน เช่น ชาวฮิญาซ ถือว่าหะดีษที่รายงานโดยชาวอิรักหรือซีเรียเป็นหะดีษฎาะอีฟ¹ เป็นต้น

5) บางทีหะดีษนั้นถึงไปยังนักกฎหมายอิสลามคนหนึ่ง แต่เกิดลืมไป เช่น ท่านอุมร์ลืมหะดีษที่อนุญาตให้ทำตะยัมมุนเนื่องจากฉุนาบได้

6) บางครั้งถ้อยคำของหะดีษมีความหมายกว้าง ตีความได้หลายแนวทางด้วยกัน เช่น การตีความหะดีษ “ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ ” “ทุก ๆ การกระทำขึ้นอยู่กับเจตนา” (บันทึกโดยบุคคอรียฺ ก็ตาบปรัมมะหุยฺ บาบปรัมมะหุยฺต่อท่านรสูลุลอซุ สอดลัดลอสูอะลียะฮ์วัลลัฮ์ เป็นอย่างไร เลขหะดีษ 1 ,1998 : 21) มีการขัดแย้งกันว่า การกระทำดังกล่าวหมายถึงความถูกต้องหรือความสมบูรณ์

7) นักกฎหมายอิสลามบางท่าน ไม่ยอมรับหะดีษที่ขัดแย้งกับการกียาสที่ชัดเจน หรือการปฏิบัติของชาวมะดีนะฮ์ เช่น อิหม่ามมาลิก เป็นต้น (Ibn Taimiah,n.d.b:232 - 239)

¹ ฎาะอีฟ หมายถึง หะดีษที่ไม่มีคุณลักษณะทั้งหมดของหะดีษเศาะฮิหฺ (Hashim ,1986:81)

3. ความขัดแย้งเกี่ยวกับการกียาส

ความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างนักกฎหมายอิสลาม ที่ยอมรับการกียาสกับผู้ปฏิเสธโดยสิ้นเชิง โดยนักกฎหมายอิสลามส่วนใหญ่ของโลกมุสลิม ยอมรับการกียาสในขณะที่ อิหม่ามคาอูด อัซซอฮรีรี และอิบนุหัจม์ อัลอันคาลูซี ไม่ยอมรับ

4. ความขัดแย้งเกี่ยวกับอิจญ์มาอู

นักวิชาการส่วนใหญ่ยอมรับว่า อิจญ์มาอู เกิดขึ้นในยุคของเศาะฮาบะฮ์ แต่มีความเห็นขัดแย้งกันว่าเกิดขึ้นในยุคหลังจากนั้นด้วยหรือไม่ ใครบ้างที่ถือว่ามีคุณสมบัติที่ทำให้เกิดอิจญ์มาอู และอิจญ์มาอูของชาวมะดีนะฮ์ถือเป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลามหรือไม่

5. ความขัดแย้งเกี่ยวกับความเห็นและการวินิจฉัยของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน

นักกฎหมายอิสลามส่วนใหญ่ ขัดแย้งกันในกรณีต่อไปนี้

1) นักกฎหมายอิสลามบางคนถือว่า ความเห็นของเศาะฮาบะฮ์ เป็นหลักฐานในระดับเดียวกับหะดีษของท่านศาสดา ในขณะที่อิหม่ามชาฟีอีฮ์ ไม่เห็นเช่นนั้น

2) มีการขัดแย้งกันว่า เมื่อเศาะฮาบะฮ์ขัดแย้งกันจะยึดถือความเห็นของใคร อนุหะนีเฟซ เห็นว่า จะต้องยึดถือความเห็นของ อิบนุมัสอูด ส่วนชาฟีอีฮ์ เห็นว่า จะต้องยึดถือความเห็นของ ซัยด์ บินฆาบิต

3) อนุหะนีเฟซ และชาฟีอีฮ์ไม่ถือว่าทัศนะของตาบิอินเป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลาม

ในขณะที่มาลิกถึงแม้ไม่ระบุ โดยตรงว่า ยอมรับทัศนะของตาบิอิน แต่ในหนังสือ อัลมูวัฏฏะฮ์ ท่านรายงานและสนับสนุนทัศนะของตาบิอินชั้นนำหลายท่านด้วยกัน เช่น สะอิด บิน มุสยิบ ตาลิม บินอัลคุดลอส บินอุมร์ และนาฟีอ์ เมลาอิบนุอุมร์

ส่วนอะหมัด ยอมรับทั้งทัศนะของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน ท่านยอมรับทัศนะของตาบิอินในกรณีที่ไม่มีทัศนะของเศาะฮาบะฮ์ และถือว่าความขัดแย้งระหว่างตาบิอินเป็นความขัดแย้งในมัซฮับกฎหมายของท่าน (Abu Zahrah, n.d. : 66-78)

ความเห็นของซัยด์มุฮัมมัด อนุหะเราะฮ์ ดังกล่าวแตกต่างกับความเห็นของมุฮัมมัด อุบาเดฮ์ ที่เห็นว่า สาเหตุการเกิดมัซฮับอิสลามมีสาเหตุดังต่อไปนี้

1. ความขัดแย้งทางการเมืองในเรื่องตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ ทำให้ความแตกต่างทางความเห็นที่เคยเป็นเพียงทัศนะที่แตกต่างกันของมูญญ์ตะฮิดีน ทำให้มุสลิมต้องแตกออกเป็นสุนนะฮ์ ซืออะฮ์ และเคาะวาริจญ์

2. เศาะฮาบะฮ์และนักวิชาการอิสลามย้ายออกไปอาศัยอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ

3. มีการรายงานหะดีษอย่างแพร่หลาย

4. มีการทหะคิชปลอม

(Ubadah, 1968 : 128-130)

เอกลักษณ์ของกฎหมายอิสลามมัซฮับต่าง ๆ

มัซฮับหะนาฟี

อิหม่ามบุหะนีพะฮุ (ฮ.ศ.80-150) ได้กล่าวถึงแนวกฎหมายอิสลามของท่านว่า ฉันเอาจากคัมภีร์ของอัลลอฮุ หากไม่พบก็เอามาจากสุนนะฮุของศาสดามุฮัมมัด ศอลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลิม หากไม่มีทั้งในคัมภีร์ของอัลลอฮุและสุนนะฮุของท่านศาสดาก็เอามาจากคำพูดของเศาะฮาบะฮุของท่าน โดยฉันเลือกเอาที่ศนะฮุของผู้ที่ฉันประสงค์และละทิ้งที่ศนะฮุของผู้ที่ฉันไม่ประสงค์ แต่ฉันจะไม่ละทิ้งที่ศนะฮุของพวกเขาเพื่อ ไปเอาที่ศนะฮุของบุคคลอื่น ๆ หากเป็นที่ศนะฮุของอิบรอฮีม ษะบีย์ อิบนูลีสรีน หะสัน อะญอฮ์ และสะอีด บินมุสัฮิบ (หมายถึง ดาบีอินทั้งหมด) ซึ่งพวกเขาทำการวินิจฉัยไว้ ฉันก็จะวินิจฉัยเหมือนที่เขาวินิจฉัย (Al-Baghdadi, Quoted in Abu Zahrah, n.d. : 161)

โดยสรุปแล้วแนวทางการวินิจฉัยกฎหมายอิสลามของท่าน ประกอบด้วย แหล่งที่มา 7 ประการด้วยกัน

1. อัลกุรอาน
2. สุนนะฮุ
3. กียาส
4. ที่ศนะฮุของเศาะฮาบะฮุ
5. อิสติห์ซาน
6. อิจญ์มา
7. อุรฟี่ (จารีตประเพณี) ที่ไม่ขัดกับหลักศาสนา

ท่านยอมรับการวินิจฉัยของเศาะฮาบะฮุ เนื่องจากพวกเขามีชีวิตร่วมสมัยกับท่านรศูลศอลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลิม เป็นผู้ประจักษ์เหตุการณ์และการวินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ ในยุคของท่านรศูล ศอลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลิม เป็นผู้รู้ต้นสายปลายเหตุของโองการอัลกุรอานและสุนนะฮุของท่านศาสดา ดังนั้น การวินิจฉัยปัญหาของพวกเขา จึงมิได้ตั้งอยู่บนความคิดเห็นเพียงประการเดียว หากทว่าส่วนใหญ่แล้ว จะอ้างอิงคำพูดของท่านศาสดา เพียงแต่ว่ามีได้ระบุอย่างชัดเจนเท่า

นั้น ส่วนทัศนะและข้อวินิจฉัยของตาบิฮินมิได้มีส่วนนี้ ท่านจึงไม่ยอมรับการวินิจฉัยของพวกเขา (Abu Zahrah, n.d. : 160-163)

เนื่องจากอูษะนีฟะฮฺ เป็นพ่อค้าและนักกฎหมาย การยอมรับเฉพาะการวินิจฉัยของเศาะฮาบะฮฺและ ไม่ยอมรับข้อวินิจฉัยของตาบิฮิน กฎหมายอิสลามมีชั้นหะนะฟีจึงมีลักษณะเด่นหลายประการด้วยกัน คือ

1. ลักษณะทางการค้าขายมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อแนวคิดของท่าน ซึ่งเห็นได้จากการที่ท่านถือเอาจารีตประเพณีและอิศติห์ซานเป็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลาม ที่สามารถใช้แทนการศึกษาได้ ท่านถือว่าจารีตประเพณีในการค้าขายเป็นกฎเกณฑ์สำหรับการประกอบธุรกรรมต่าง ๆ ทางการค้า

ดังนั้น ข้อวินิจฉัยของท่านเกี่ยวกับธุรกรรมทางการค้าจึงเป็นความเห็นที่มีเหตุผลที่สุด

2. เสรีภาพส่วนบุคคล

เสรีภาพส่วนบุคคล เป็นสิ่งที่อูษะนีฟะฮฺให้ความสำคัญอย่างยิ่ง โดยไม่ยินยอมให้บุคคลหนึ่งไปก้าวก่ายสิทธิของอีกบุคคลหนึ่ง สังคมไม่สามารถก้าวก่ายเรื่องส่วนตัวของปัจเจกบุคคลได้ ครอบครัวยุคก่อนอยู่ในกรอบของกฎหมาย

ด้วยเหตุดังกล่าวท่านจึงมีทัศนะว่า ไม่อนุญาตให้ผู้ปกครองบังคับบุตรสาวให้แต่งงาน และหล่อนสามารถจัดการสมรสตัวเองได้โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยความเห็นชอบจากผู้ปกครอง ครอบครัวยุคก่อนมีคุณลักษณะที่เหมาะสมและคู่ควร เพราะเป็นสิทธิส่วนตัวเหมือนกับชายที่ทำการสมรสตัวเองได้โดยไม่ต้องอาศัยการยินยอมจากผู้ปกครอง ในขณะที่นักกฎหมายอิสลามส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย โดยเห็นว่า ผู้ปกครองไม่สามารถบังคับบุตรสาวให้แต่งงานได้ แต่อย่างไรก็ตามหล่อนก็ไม่สามารถจัดการสมรสโดยตนเองได้ แต่ให้ร่วมกันระหว่างบุตรสาวกับผู้ปกครอง โดยให้เลือกคู่ครองร่วมกันและผู้ปกครองเป็นผู้กล่าวคำสมรส ซึ่งอูษะนีฟะฮฺถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการก้าวก่ายสิทธิส่วนบุคคล ซึ่งถือเป็นการทำร้ายประเภทหนึ่ง (Abu Zahrah, n.d. : 163-167)

3. มีการใช้เหตุผลทางปัญญามากเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการไม่จำกัดตัวเองอยู่กับทัศนะของตาบิฮิน

4. เป็นกฎหมายลักษณะคาดการณ์ที่จะเกิดขึ้นล่วงหน้า

5. การตั้งเงื่อนไขที่เข้มงวดในการยอมรับหะดีษ (Ubadah ,1968 :135)

การที่อูษะนีฟะฮฺมีทัศนะต่อหะดีษและเหตุผลทางปัญญาดังกล่าว ทำให้ท่านได้รับการขนานนามว่าเป็นผู้นำด้านเหตุผล (Shadid , 145 :1988)

มัซฮับมาลิกีย์

มัซฮับมาลิกีย์ นำโดยอิหม่ามมาลิก บินอะนัส (ศ.ศ.93-179) ท่านเป็นทั้งนักกฎหมายอิสลามและเป็นนักรายงานหะดีษที่ดีเยี่ยม อิหม่ามบุคคอรีย์ เห็นว่าเป็นหนึ่งในสายรายงานทองคำ โดยกล่าวว่า

أصح الأسانيد كلها مالك عن نافع عن ابن عمر

“สายรายงานที่ถูกต้องที่สุด คือ จากมาลิก จากนาฟีอ์ จากอิบนุอุมร์” (al-Asqalani, 1986: 516)

ท่านกอฎีอียาฎ กล่าวไว้ในหนังสือ อัลมะคาริก และรอซิด ในหนังสือ อัลบะสุฎะฮ์ ถึงแนวทางการวินิจฉัยของอิหม่ามมาลิกว่า ลำดับแรกท่านเอาจากอัลกุรอาน หากไม่พบก็ไปที่สุนนะฮ์ ซึ่งประกอบด้วย หะดีษของท่านศาสดา ข้อวินิจฉัยและคติความที่เกิดขึ้นในยุคของเศาะฮาบะฮ์ และวัตรปฏิบัติของชาวมะดีนะฮ์ หากไม่มีก็ใช้วิธีการกียาส หรือมะซอลิห์ หรือ ตักคฺษชะรออีย¹ หรือจาริคประเพณี (Abu Zahrah, n.d. : 213-214)

ท่านอิหม่ามมาลิก มิได้ตั้งเงื่อนไขในการยอมรับสุนนะฮ์ว่า ต้องเป็นมุตะวาติรเหมือนอนูหะนีฟะฮ์ แต่ท่านยอมรับหะดีษอะหาด ที่ศอเหียะห์หรือหะสัน² และเห็นว่า วัตรปฏิบัติของชาวมะดีนะฮ์เป็นแหล่งที่มาหนึ่งของกฎหมายอิสลาม หากพวกเขาไม่มีมติหรือปฏิบัติเหมือนกันในเรื่องหนึ่งเรื่องใดถือเป็นหลักฐานที่สำคัญกว่าการกียาสและหะดีษศอเหียะห์ หากว่าไม่ได้ปฏิบัติเหมือนกันทั้งหมด แต่ว่าเป็นชนส่วนใหญ่ให้ถือว่าสำคัญเหนือกว่า หะดีษอะหาด (Ubadah, 1968 : 142-144)

¹ ตักคฺษชะรออีย หมายถึง สิ่งที่น่าไปสู่สิ่งต้องห้าม ถือว่าเป็นสิ่งต้องห้าม ส่วนสิ่งที่น่าไปสู่สิ่งที่ถูกอนุมัติถือว่าเป็นสิ่งอนุมัติ (Abu Zahrah, n.d. : 219)

² หะสัน หมายถึง หะดีษที่ผู้รายงานที่เป็นแหล่งที่มาของมัน ผู้รายงานเป็นผู้มีชื่อเสียง มีหะดีษมากมาย และนักกฎหมายอิสลามส่วนใหญ่นำไปใช้ (Hashim, 1986 : 62)

มัชฮับชาฟีอี

มัชฮับชาฟีอี นำโดยอิหม่ามชาฟีอี (ฮ.ศ.150-240) ท่านได้กล่าวถึงแนวทางในการวินิจฉัยกฎหมายอิสลามไว้ในหนังสือ อัลอุมม์ของท่านว่า “ศาสตร์มีหลายระดับ ระดับที่หนึ่งคือ อัลกุรอ่านและสุนนะฮฺที่สะอาดเหี้ยม ที่สองคืออิญมาอฺ ในกรณีที่ไม่มีความขัดแย้งจากอัลกุรอ่านและสุนนะฮฺ ที่สามคือทัศนะของเศาะฮาบะฮฺของท่านศาสดา สอดคล้องอยู่ด้วยวิธีตัดสิน บางท่านที่เราไม่รู้ว่าท่านอื่นมีความเห็นเป็นอย่างอื่น ที่สี่คือ ความเห็นที่ขัดแย้งกันระหว่างเศาะฮาบะฮฺ ที่ห้าคือการกียาส อย่างไรก็ตามขณะที่มีคำตอบจากอัลกุรอ่านและสุนนะฮฺ แหล่งที่มาอื่น ๆ จะไม่ถูกยึดถือการรับศาสตร์จะต้องรับจากที่สูงสุดก่อนเสมอ” (Al-Shafie, 1393 A.H. : 265)

แนวกฎหมายอิสลามของท่านอิหม่ามชาฟีอี มี 2 แนวด้วยกัน

1. ทัศนะเก่า
2. ทัศนะใหม่

ทัศนะเก่าเป็นแนวกฎหมายอิสลามของท่านขณะอยู่ในประเทศอิรัก แนวนี้รายงานโดยอัครพะฟารอนีย์ มีหนังสือหลัก ๆ ที่ท่านเป็นผู้บอก โดยมีอัครพะฟารอนีย์ เป็นผู้เขียน ได้แก่ หนังสือ อรรถาธิบาย อัลอุมม์ อัลมับบูฮฺ

ส่วนทัศนะใหม่เป็นแนวของท่านเมื่อได้อพยพมายังอียิปต์ ในปี ฮ.ศ.199 ท่านได้ตรวจสอบแก้ไขหนังสือต่าง ๆ ที่ได้เขียนไว้ ได้แก่ หนังสือ อรรถาธิบายและอัลมับบูฮฺ โดยได้ตรวจสอบและแก้ไขบาง ๆ ทัศนะและยึดมั่นในบางทัศนะ ได้แก้ไขข้อชี้ขาดที่มี 2 ทัศนะ ให้ทัศนะใด

ทัศนะหนึ่งมีน้ำหนักมากกว่า หรือเพิ่มทัศนะที่สามที่มีน้ำหนักมากกว่า เนื่องจากด้วยเหตุที่ท่านเพิ่งรู้หรือ กียาสที่ท่านเพิ่งประจักษ์ (Abu Zahrah, n.d. : 270 ; Ubadah, 1968 : 151)

ท่านอิหม่ามชาฟีอี ใช้หนังสือทัศนะใหม่ของท่านและยกเลิกทัศนะเก่าที่เขียนไว้ที่แบกแดด โดยกล่าวว่า ฉันไม่อนุญาตให้รายงานหนังสือที่ฉันเขียนไว้ที่แบกแดด (Abu Zahrah, n.d. : 270-271)

ข้อแตกต่างระหว่างท่านกับนักกฎหมายอื่น ๆ

1. ท่านเห็นว่า สุนนะฮฺเป็นสิ่งจำเป็นต้องเชื่อฟังเหมือนอัลกุรอ่าน ดังนั้น จึงไม่ตั้งเงื่อนไข จะต้องเป็นหะดีษมุตะวาติร หรือมัซฮูร เหมือนอนุหะนีพะฮฺ
2. ท่านไม่ตั้งเงื่อนไขว่า สุนนะฮฺ จะต้องไม่ขัดแย้งกับวัตรปฏิบัติของชาวมะดีนะฮฺเหมือนอิหม่ามมาลิก เพียงแต่มีเงื่อนไขว่า จะต้องเป็นหะดีษสะอาดเหี้ยมและมีสายรายงานถึงท่านศาสดาเท่านั้น แต่ก็ไม่ยกเว้นหะดีษที่สายรายงานไม่ถึงศาสดา (หะดีษมุรตัด) ที่รายงานโดย ตะฮฺอิด

บิน มุสยิบ ซึ่งต่างกับอิหม่ามเชารีบี มาลิก และอูษะนีพะฮุ ที่ไม่ยอมรับหะดีษที่สายรายงานไม่ถึงท่านศาสดา

3. ท่านปฏิเสธอิศติห์ซานอย่างจริงจัง ซึ่งต่างกับอูษะนีพะฮุ และมาลิก ที่ยอมรับ
4. ท่านปฏิเสธมะศอลิห์ วัตรปฏิบัติของชาวมะคีนะฮุ ทักษะของเศาะฮาบะฮุ
5. ท่านตั้งเงื่อนไขในการศึกษาว่า เหตุผลร่วม (อิลละฮุ) ต้องชัดเจนแน่นอน การ

ศึกษาของท่านจึงมีบทบาทในวงแคบอย่างยิ่ง ต่างกับมัซฮับหะนะฟีฟี่ที่ใช้ศึกษาอย่างกว้างขวาง (Ubadah, 1968 : 152-153)

มัซฮับหัมบะลีย์

มัซฮับหัมบะลีย์ นำโดย อิหม่ามอะหฺมัด บิน หัมบัล (ศ.ศ.164-241)

เนื่องจากอิหม่ามอะหฺมัดเป็นผู้นำด้านกฎหมายอิสลามพร้อม ๆ กับการผู้นำด้านหะดีษ กฎหมายอิสลามที่ท่านวินิจฉัยจึงมีความแนบแน่นกับหะดีษเป็นอันมาก

แนวกฎหมายอิสลามของอิหม่ามอะหฺมัด ท่านยึดถือแหล่งที่มา 5 ประการ ดังนี้

1. คำบทยุคแรกจากอัลกุรอานและสุนนะฮุ
2. ข้อวินิจฉัยของเศาะฮาบะฮุ ที่ไม่มีผู้มีความเห็นขัดแย้ง ถ้ามีข้อวินิจฉัยนี้อยู่ ท่านจะไม่ยอมรับจารีตประเพณี ทักษะ หรือการศึกษาของผู้ใด

3. หากมีความเห็นที่ขัดแย้งกันระหว่างเศาะฮาบะฮุ ท่านเลือกความเห็นที่สอดคล้องกับอัลกุรอาน และสุนนะฮุ ที่ชัดเจน และจะไม่ออกจากแนวความคิดเห็นของพวกเขา หากว่าท่านไม่เห็นด้วยกับความเห็นใด ๆ ทั้งหมด ท่านจะรายงานความขัดแย้งดังกล่าวโดยไม่ตัดสิน

4. ท่านนับหะดีษมุรตัด และถือว่าหะดีษฎะอ์ฟี่ที่ไม่มีหะดีษอื่นมาหักล้างในเรื่องเดียวกันมาก่อนการศึกษา

5. การศึกษาจะถูกนำมาใช้ก็ต่อเมื่อกรณีนั้น ๆ มิได้มีการระบุไว้ในอัลกุรอาน สุนนะฮุ ทักษะของเศาะฮาบะฮุ คาบิฮีน หะดีษมุรตัด หรือฎะอ์ฟี่เท่านั้น (Ibn Qaiyim, 1973 : 29)

ส่วนการอิจญ์มาอู ท่านยอมรับเฉพาะในยุคของเศาะฮาบะฮุเท่านั้น โดยไม่ยอมรับอิจญ์มาอูในยุคหลังจากนั้น

มัซฮับหัมบะลีย์ เป็นมัซฮับที่ยึดถือชะรออ์มากที่สุด ทั้งสี่ด้านประสงค์และด้านปฏิเสธ สื่อนำไปสู่สิ่งที่คิดดีว่าเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่ศาสนาสนับสนุน สื่อนำไปสู่สิ่งที่ผิด ถือว่าเป็นสิ่งที่ศาสนาห้าม (Abu Zahrah, n.d. : 331-336)

มัชฮับซอฮิรีย์

มัชฮับซอฮิรีย์ นำโดยอิหม่ามคาวูค บินอลี อัลอัศบะฮานีย์ (ฮ.ศ.203-207) และอิบนุ ฮัซม์ อัลอินคาลูซี (ฮ.ศ.384-456) เป็นมัชฮับที่ถือว่าที่มาของกฎหมายอิสลามมีเพียงอัลกุรอาน และสุนนะฮฺเท่านั้น ส่วนแหล่งอื่น ๆ ถือว่าใช้ไม่ได้ทั้งสิ้น มัชฮับนี้จึงไม่ยอมรับการกียาส ทศนะของเศาะฮาบะฮฺหรือตาบีอิน (Ubadah, 1968 : 229) เพราะว่าเป็นการเสริมแต่งบทบัญญัติ ของอัลลลอฮฺโดยใช้ความคิดเห็น ซึ่งเป็นความผิดที่เลวร้ายที่สุดประการหนึ่ง (Al -Sa'idi, 1996 : 147)

มัชฮับนี้ถือว่าในกรณีที่ไม่มีความชัดแจ้งจากอัลกุรอานและสุนนะฮฺ ให้ถือว่าเป็น การอนุมัติโดยสามัญ ตามโครงการอัลกุรอานที่ว่า

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا

ความว่า “พระองค์ คือผู้ที่สร้างสรรพทุกสิ่งในโลกนี้มาเพื่อท่านทั้งหลาย” (บะเกาะ เราะฮฺ : 29)

โดยเรียกวิธีการนี้ว่า อิสติศหาบ ซึ่งหมายความว่าอัลลลอฮฺ ตะอาลา ได้อนุญาตทุกสิ่ง ทุกอย่าง ต่อมาพระองค์ได้ห้ามบางอย่างในสิ่งที่พระองค์ประสงค์

มัชฮับนี้แตกต่างกับมัชฮับอื่นๆที่การให้เหตุผลแก่ด้วยบท ในขณะที่นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นว่าด้วยบทมีความหมายที่สามารถเข้าใจได้ และมีเป้าหมายเพื่อจัดระบบบทบัญญัติเกี่ยวกับ โลกนี้และโลกหน้า การที่ศาสนาห้ามสุราก็สามารถรู้ได้ว่าสุราและสิ่งอื่นๆที่มีคุณสมบัติเหมือน สุรา ย่อมเป็นสิ่งต้องห้ามเช่นกัน ในขณะที่มัชฮับซอฮิรีย์เห็นว่าด้วยบททางศาสนามีความหมายที่ เฉพาะไม่สามารถตีความให้เกิดความหมายนั้น ๆ ได้

ผลจากการยึดถือเฉพาะด้วยบทอัลกุรอานและหะดีษของมัชฮับซอฮิรีย์ ทำให้เกิดการ แสวงหาหะดีษอย่างกว้างขวางในทุก ๆ ที่ที่คาดว่าหะดีษอยู่ (Abu Zahrah, n.d. : 345-399)

แนวคิดอิบนุคัฎัยมียะฮฺ

แนวคิดของท่านอิหม่ามอิบนุคัฎัยมียะฮฺ เป็นแนวคิดกฎหมายอิสลามแนวปฏิรูป เป็น แนวคิดกฎหมายอิสลามจากอัลกุรอานและสุนนะฮฺ รวมทั้งกฎหมายอิสลามจากมัชฮับฝ่ายซอฮิรียะฮฺ ถึงแม้ว่าท่านไม่ชอบบางพวกบางกลุ่มของซอฮิรียะฮฺ แต่ท่านยอมรับบางส่วนของแนวคิดผู้นำฝ่ายซอฮิรียะฮฺหลาย ๆ ท่านด้วยกัน (Abu Zahrah, n.d. 429 ; Al-Haj, 1992 : 457-458 ; Ubadah, 1968 : 300)

ท่านถือว่าตัวเองเป็นผู้ตามมัซฮับกฎหมายฮัมบะลีคนหนึ่งพร้อม ๆ กับการศึกษา อัลกุรอานและสุนนะฮฺ โดยไม่ผ่านสื่อกลางใด ๆ ท่านพอใจกฎหมายอิสลามมัซฮับฮัมบะลี อย่าง ผู้ที่เข้าใจ ท่านให้นำหนักแก่ทัศนะของอิหม่ามอะหฺมัด บิน ฮัมบัต ไม่ใช่เพราะเหตุผลส่วนตัว แต่ เพราะความแนบแน่นอย่างยิ่งกับอัลกุรอานและสุนนะฮฺ และถือว่า การคลั่งไคล้ใน มัซฮับกฎหมาย (อะศศุบ) เกิดจากอารมณ์ เป็นสิ่งไม่ถูกต้องและขัดแย้งกับคำสอนของอัล กุรอาน

ด้านการศึกษากฎหมายอิสลามโดยไม่ยึดติดกับมัซฮับใด ๆ ทำให้ท่านค้นพบข้อริชาด ทางศาสนาบางประการ ที่ต่างกับมัซฮับกฎหมายฝ่ายสุนนะฮฺทั้งสิ้น ส่วนหนึ่งได้แก่ ท่านพิศว่าว่า การหย่าสามครั้งด้วยคำเดียวกัน เป็นการหย่าเพียงครั้งเดียว การพิศว่าครั้งนี้ทำให้ท่านถูกจำคุกในปี ฮ.ศ. 720 / ค.ศ.1320 เป็นเวลา 5 เดือน 18 วัน (Al-Sa'idi,1996 :200 - 201) นอกจาก นั้นท่านยังมีทัศนะว่า การสาบานว่าจะหย่าไม่ถึงเป็นการหย่า การหย่าขณะมีประจำเดือน ถือว่า เป็นการหย่าที่โมฆะ ซึ่งทัศนะนี้ท่านนำความเห็นจากฝ่ายชีอะฮฺมาสนับสนุน (Abu Zahrah, n.d. : 429-436)

ข้อวินิจฉัยดังกล่าวข้างต้น ขัดแย้งกับความเห็นของมัซฮับทั้งสองอย่างสิ้นเชิง ท่านจึงเดือดร้อนจากการลงโทษของนักวิชาการและจากราชอาณาจักรในหลาย ๆ ครั้ง ครั้นสุดท้ายท่านพิศว่าว่าการเยี่ยมสุสานนบีและปูชนียบุคคลไม่เป็นที่อนุมัติ ท่านและเหล่าสานุศิษย์ถูกคุมขังอีกครั้ง จนในที่สุดท่านเสียชีวิตในที่คุมขังอย่างอนาถในปี ฮ.ศ. 728 (Al-Sa'idi,1996 :201)

มัซฮับชีอะฮฺ

ชีอะฮฺเป็นผู้ตามอลี บินอบีตอลิบและเป็นผู้จงรักภักดีต่อวงศ์วานของท่านรศูดุลลอฮฺ ศอลลัลลอฮูอะลัยฮิอะสลัม ซึ่งมุสลิมทุกคนต้องรักห่วงต่อวงศ์วานของท่าน

อัลลอฮฺ ตะอาลา ตรัสว่า

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ

ความว่า “จงกล่าวเถิด ฉันไม่ขอการตอบแทนจากพวกท่าน นอกจากความรักห่วงต่อเครือญาติ” (อัลฆุรรอ : 23)

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمْ

الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٧٣﴾

ความว่า “แท้จริงอัลลอฮ์เจตนาให้พวกท่านหมดสิ้นมลทิน โอ้อะฮ์ลุลบัยต์และทำให้พวกท่านสะอาดหมดจด” (อัลอะหฺซาบ : 33) อย่างไรก็ตามนักอธิบายอัลกุรอานมีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับนิยามของวงศ์วานของท่านรศูลุลลอฮ์ซอลลัลลอฮุอะลัยฮิวะซัลลัม (Al-Azhar, 1984 : 12)

มุฮัมมัด อิบูษะเราะฮฺ เห็นว่า มัชฮับชีอะฮ์ที่มีแนวกฎหมายอิสลาม มี 2 มัชฮับด้วยกัน

1. มัชฮับซัยดี
2. มัชฮับอิหม่ามสิบสอง

มัชฮับซัยดี้นำโดยอิหม่ามซัยด์ บินอลี ซัยนุลอาบีดีน (ศ.ศ.80-122) และอิหม่ามฮาดิษะห์ยา บิน หุสَيْن บินกอสิม (ศ.ศ.245)

เนื่องจากอิหม่ามซัยด์ เป็นนักกฎหมายและนักหะดีษ แนวทางของท่านจึงคล้ายคลึงกับมัชฮับกฎหมายฝ่ายสุนนะฮ์ทั้งที่เป็นอย่างยิ่ง ข้อวินิจฉัยของท่านจึงไม่ได้แตกต่างไปจากข้อวินิจฉัยของอิหม่ามทั้งสี่

แนวทางการวินิจฉัยของท่านเหมือนกับแนวทางของอิหม่ามอบูหะนีฟะฮ์ ซึ่งเป็นนักวิชาการยุคเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการประกอบธุรกรรมต่าง ๆ เนื่องจากอบูหะนีฟะฮ์เคยพบปะพูดคุยและแลกเปลี่ยน ความรู้ความคิดเห็นกับท่านอิหม่ามซัยด์ และมีนักกฎหมายมัชฮับซัยดีบางท่านใช้ทัศนะของอิหม่ามหะนะฟีฟีย์ ในกรณีที่ไม่มิตศนะจากอิหม่ามซัยด์ (Abu Zahrah, n.d. : 492-493, 499-500)

ท่านมีแนวทางในการวินิจฉัยกฎหมายอิสลาม ดังนี้

ท่านเริ่มจากอัลกุรอานและสุนนะฮ์ หากไม่มีด้วยทกัใช้วิธีการเกียส อิสติหฺซาน และมะคดิหฺ หากไม่มีก็ใช้เหตุผลทางปัญญา หากเหตุผลทางปัญญามองขึ้นว่าเป็นสิ่งที่ดีถือว่าใช้ได้ หากบางชี้ว่าไม่ดี ถือว่าต้องห้าม

สุนนะฮ์ที่ท่านยึดถือ คือ สุนนะฮ์ที่รายงานผ่านสายรายงานอิหม่ามอลี ในตำราหะดีษ มัจญ์มุขของท่าน อันประกอบด้วยหะดีษที่สอดคล้องกับหะดีษฝ่ายสุนนะฮ์ โดยมีการศึกษาเปรียบ

เทียบระหว่างหะดีษมัญญูรฺ์ของอิหม่ามซัยด์ กับหนังสือสนันของฝ่ายสุนนะฮฺ ปรากฏว่าเกือบไม่มี หะดีษใดที่มีเนื้อความไม่สอดคล้องกัน (Abu Zahrah, n.d. : 492)

ส่วนมัซฮับอิหม่ามสิบสอง ใช้แนวกฎหมายอิสลามของอิหม่ามญะฟิร อัศศอดิก (ฮ.ศ.80-148) ท่านอิหม่ามเป็นผู้ที่มีแนวคิดด้านความศรัทธากฎหมายอิสลาม ความเชื่อเกี่ยวกับอัลกุรอ่านและสุนนะฮฺที่สอดคล้องกับฝ่ายสุนนะฮฺ

ท่านเป็นอาจารย์ของอิหม่ามมาลิก อิบูหะนีฟะฮฺ สุฟยาน อัชเชารีย์ และสุฟยาน บิน อุยัยนะฮฺ

ชะรีฟ อัลดุรตะดูอ รายงานว่า ท่านอิหม่ามญะฟิร อัศศอดิก กล่าวว่า อัลกุรอ่านในสมัยของท่านศาสดา ศอลลัลลอฮุอะลัยฮิวะสัลลิม ได้รับการรวบรวมไว้เหมือนในยุคปัจจุบันนี้ ซึ่งท่านได้สอนและท่องจำได้หมดสิ้น และได้ให้เศาะฮาบะฮฺบางท่านท่องจำด้วย ซึ่งพวกเขาได้อ่านและท่องให้ท่านศาสดาฟังเศาะฮาบะฮฺกลุ่มนี้ ได้แก่ อัลดุลลอฮฺ บินมัดอูด อุบัย บิน กะบีร์ และท่านอื่น ๆ ซึ่งพวกเขาได้อ่านอัลกุรอ่านให้ท่านศาสดาฟังจนจบหลายครั้งด้วยกัน (Abu Zahrah, n.d. : 537)

ท่านอิหม่ามญะฟิร อัศศอดิก มีแนวทางในการวินิจฉัยกฎหมายอิสลามที่เด่นชัด ท่านเริ่มจากอัลกุรอ่าน โดยการตีความและวินิจฉัยประ โยคและสำนวนอัลกุรอ่าน ได้อย่างยอดเยี่ยม หากไม่มีท่านก็ใช้สุนนะฮฺที่รายงานจากเศาะฮาบะฮฺและตาบิอิน ทั้งจากสายรายงานของอิหม่ามอดี และสายรายงานของเศาะฮาบะฮฺและตาบิอินท่านอื่น ๆ หากไม่มีท่านก็ใช้มะซอลิห์ และเหตุผลทางปัญญาและยอมรับอิญมาอฺ แต่ไม่ยอมรับการกียาส (Abu Zahrah, n.d. : 538)

มัซฮับเคาะวาริจญ์

เคาะวาริจญ์มีทัศนะว่า เคาะละฟะฮฺจะต้องได้มาโดยการเลือกอย่างเสรี และได้ตั้งตัวเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้ที่มีทัศนะ ไม่เหมือนตนเอง และบางกลุ่มกล่าวหาว่าผู้ที่มีทัศนะต่าง ไปจากนี้เป็นผู้ตกศาสนา ไม่อนุญาตให้รับชะดีษจากพวกเขาและจะต้องทำสงคราม(Ubadah,1968:128)

อย่างไรก็ตามเคาะวาริจญ์มีหลายกลุ่ม กลุ่มที่ใกล้เคียงกับมัซฮับสุนนะฮฺมากที่สุดคือ กลุ่มมัซฮับอิบาฎิยฺ์ ซึ่งนำโดย อัลดุลลอฮฺ บินอิบาฎ ซึ่ง เป็นตาบิอินท่านหนึ่ง มัซฮับนี้เห็นว่าฝ่ายอื่น ๆ มิได้เป็นผู้ปฏิเสศศาสนา เป็นเพียงผู้ฝ่าฝืนเท่านั้นจึงไม่อนุญาตให้ทำสงครามกับพวกเขา และอนุญาตให้ยอมรับการเป็นพยานจากฝ่ายอื่น ๆ ได้ (Abu Zahrah, n.d. : 54)

ด้วยการยึดสายกลาง โดยไม่สุดโต่งของมัซฮับนี้ ทำให้ยังคงมีผู้ยึดถืออยู่จนถึงปัจจุบัน ในเกาะซันญะบาร์ (Zanzibar) ของประเทศแทนซาเนีย แลบนตะวันออกและตอนเหนือของทวีปแอฟริกา ลิเบีย กลุ่มนั้มีชาบในแอลจีเรีย (Al-Azhar, 1984 : 19) และยังเป็นมัซฮับของราชสำนักแห่งประเทศโอมานปัจจุบัน

การถือปฏิบัติตามมัซฮับ

นักกฎหมายอิสลามส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่าอนุญาต ให้ปฏิบัติตาม(ตักลิด¹)มัซฮับทางกฎหมายอิสลาม เนื่องจากมีทัศนะว่าอนุญาตให้ปฏิบัติตามทัศนะของผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญได้ โดยเฉพาะชาลี (1413A.H.: 372) กล่าวไว้ในหนังสือ อัลมุสตัศฟา ว่า คนทั่วไปวาญิบต้องสอบถามและปฏิบัติตามผู้รู้ เนื่องจาก เศาะหาบะฮ์ได้ตอบคำถามคนทั่วไปมากมาย โดยที่ไม่ได้ใช้พวกเขาให้เรียนรู้ถึงขั้นมัจญ์ละฮิด เพราะว่ามีบังคับให้ทุกคนเป็นมัจญ์ละฮิดทั้งหมดย่อมเป็นไปได้ และจะก่อให้เกิดผลเสียในการประกอบอาชีพของคนทั่วไป

อิบนู กอยอิม (1973: 204 – 205) กล่าวไว้ในหนังสือ อี้ฮลาม มุวัคคิฮีนว่า บรรดาอิหม่ามทั้งหลายมีทัศนะว่า อนุญาตให้ทำการตักลิดได้ ฮัฟส์ บิน ซัยด์ กล่าวว่าฉัน ได้ยินสุฟยานกล่าวว่า เมื่อท่านเห็นคนหนึ่งปฏิบัติข้อปฏิบัติหนึ่งที่เป็นที่ขัดแย้งกันกับท่าน ท่านอย่าได้คำหนิเขา มุฮัมมัด บิน หะสัน กล่าวว่า อนุญาตให้ผู้รู้ทำตามผู้รู้ที่รู้กว่าเขาได้ แต่ไม่อนุญาตให้ตามผู้รู้ระดับเดียวกันกับเขา อัจชาฟีฮีย์ มีทัศนะว่าผู้รับมรดกร่วมกับพี่น้องได้ และกล่าวว่า ฉันเห็นตามความเห็นของซัยด์ และกล่าวว่า ความเห็นของเศาะหาบะฮ์เกี่ยวกับประโยชน์ของตัวเรา คือว่าความเห็นของเราเกี่ยวกับประโยชน์ของตัวเรา ส่วนมาลิกก็ปฏิบัติไม่ออกนอกวิถีปฏิบัติของชาวมะคีนะฮ์

แนวคิดทางการใช้กฎหมายอิสลามของมุสลิมในจังหวัดที่แตกต่างกัน เป็นผลจากทัศนะของนักกฎหมายอิสลามที่มีความแตกต่างกัน 2 แนวคิดดังนี้

1. ให้ยึดถือ ได้เฉพาะสี่มัซฮับเท่านั้น

ทัศนะนี้เป็นของอิบนูศอลาหฺ จากการศึกษาของ มุฮัมมัด อัลมารอซี (1995 : 167-174)ศึกษาเรื่อง วิจัยการบัญญัติกฎหมายอิสลาม พบว่า นักกฎหมายอิสลามคนแรกที่มีทัศนะว่าไม่อนุญาตให้ยึดถือมัซฮับอื่นจากจากมัซฮับทั้งสี่ คืออิบนูศอลาหฺ และเห็นว่าเป็น

¹ ตักลิด หมายถึง การยอมรับทัศนะหนึ่งๆ โดยปราศจากหลักฐาน (Al-Ghazali ,1413 A.H. :

ทัศนะที่ไม่ถูกต้องและตั้งอยู่บนหลักฐานที่ไม่ถูกต้อง เนื่องจากอิบนุสอลาห์ให้เหตุผลว่า จากการที่อิหม่ามหะรอมีนอัลญะญีมีทัศนะว่า คนทั่วไปจะต้องยึดถือปฏิบัติตามอิหม่ามต่างๆ ในอดีต ไม่อนุญาตให้ปฏิบัติตามมัซฮับของเศาะหาบะฮ์ เนื่องจากอิหม่ามเหล่านั้นได้วางทฤษฎีกำหนดหมวดหมู่ และวิเคราะห์ความเห็นของมัซฮับชนรุ่นก่อนๆ ไว้แล้ว ดังนั้นการยึดถือมัซฮับทั้งสี่จึงเป็นสิ่งวาญิบ เนื่องจากอิหม่ามทั้งสี่มีการวางกฎเกณฑ์ที่ชัดเจน กำหนดเงื่อนไขที่แน่นอน และอื่นๆอีก ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีผู้ใดเคยปฏิบัติมาก่อน ดังนั้นจึงไม่อนุญาตให้ยึดถือมัซฮับอื่นๆ เนื่องจากการสืบทอดมัซฮับ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ของมัซฮับเหล่านั้น ไม่สามารถเชื่อถือได้ ไม่ใช่เพราะพวกเขาเชื่อถือไม่ได้

อัลกอรอฟีได้แย้งเหตุผลของอิบนุสอลาห์ในหนังสือ มุสลิมขมขมว่า เหตุผลของอิหม่ามหะรอมีนไม่ถูกต้อง เนื่องจากอิหม่ามของนักตรวจสอบที่ท่านกล่าวอ้างไม่เป็นความจริง เนื่องจากมีอิหม่ามมาก่อนแล้วว่าผู้ที่เข้ารับอิสลามสามารถปฏิบัติตามผู้รู้คนใดก็ได้โดยไม่มี การยกเว้น และอิหม่ามของเศาะหาบะฮ์มีว่า ผู้ที่ตามอนุบักร และอุมร์แล้วสามารถตามอนุสรุยเราะฮ์ หรือมูอาซ บินญะบัลได้ อิหม่ามทั้งสองนี้ทำให้การกล่าวอ้างอิหม่ามของอิหม่ามหะรอมีน เป็นโมฆะ ดังนั้นทัศนะของอิบนุสอลาห์ที่เห็นว่าจะต้องยึดถือเฉพาะมัซฮับทั้งสี่เท่านั้น จึงเป็นโมฆะเช่นเดียวกัน (Al-Maraghi, 1995: 167-174)

ทัศนะของมุสลิมส่วนใหญ่ในจังหวัดสงขลากล่าว สอดคล้องกับทัศนะของนักกฎหมายอิสลามมัซฮับชาฟีอี โดย อิหม่ามหะรอมีนอัลญะญี (1417 A.H.: 744) กล่าวไว้ในหนังสือ อัลนุรฮาน ฟิอูลุอัลฟิกฮ์ว่า อิหม่ามของนักตรวจสอบมีว่า คนทั่วไปจะต้องยึดถือปฏิบัติตามอิหม่ามต่างๆ ในอดีต ไม่อนุญาตให้ปฏิบัติตามมัซฮับของเศาะหาบะฮ์ เนื่องจากอิหม่ามเหล่านั้นได้วางทฤษฎี กำหนดหมวดหมู่ และวิเคราะห์ความเห็นของมัซฮับชนรุ่นก่อนๆ ไว้แล้ว ในขณะที่เศาะหาบะฮ์ ถึงแม้พวกเขาเหล่านั้นเป็นผู้นำในศาสนา เป็นแบบอย่างของมุสลิม แต่พวกเขาไม่ได้กำหนดแนวทางการอิจญ์ติฮาด การวิเคราะห์ การโต้แย้งหักล้าง และคำนิยามต่างๆ เอาไว้

2. อนุญาตให้ยึดถือมัซฮับต่างๆ ได้ ทั้งมัซฮับทั้งสี่และอื่นๆ

มุฮัมมัด บะกิต มุฎีอีเห็นว่า อนุญาตให้ปฏิบัติตามหรือผสมผสานมัซฮับต่างๆ ของอิหม่ามทั้งสี่หรืออิหม่ามอื่นๆ ทั้งยามสุควิสัยและไมสุควิสัย ทั้งกรณีที่ได้ปฏิบัติไปแล้วหรือยังไม่ได้ปฏิบัติก็ตาม เพราะว่าเป็นการผ่อนปรนต่อมวลมนุษย เป็นความเมตตาต่อประชาชาติอิสลาม และเป็นความเมตตาอันกว้างใหญ่ไพศาลของพระองค์ (Al-Azhar, 1984: 175)

อย่างไรก็ตาม การยึดถือมัซฮับทางกฎหมายอิสลามมัซฮับหนึ่งมัซฮับใดเป็นการเฉพาะ โดยที่ไม่ยอมรับทัศนะของมัซฮับอื่นๆ นักกฎหมายอิสลามมีความเห็นเป็น 3 ทัศนะดังนี้

1. เห็นว่าถ้าในกรณีที่ได้ปฏิบัติแล้วเปลี่ยน ไปใช้มัซฮับอื่นไม่ได้ ส่วนในกรณีที่ยัง

ไม่ได้ปฏิบัติเปลี่ยนได้

อัลฮามิดี (1404 A.H.: 244-245) กล่าวไว้ในหนังสือ อัลอิหฺกาม ว่า เมื่อคนทั่วไปปฏิบัติตาม มุจญ์ตะฮิดีนบางท่านในกรณีใดกรณีหนึ่ง นักวิชาการเห็นพ้องกันว่าไม่อนุญาตให้เขาเปลี่ยนไปปฏิบัติตามผู้อื่นในกรณีนั้นๆ

ส่วนกรณีอื่นๆอีกเขาจำเป็นต้องปฏิบัติตามมุจญ์ตะฮิดคนนั้นอีกหรือไม่ นักวิชาการบางท่านเห็นว่าไม่อนุญาต บางท่านเห็นว่าไม่อนุญาต ที่ถูกต้องคืออนุญาต เนื่องจากอิมมาของเศาะหาบะฮ์ที่อนุญาตให้คนทั่วไปถามผู้รู้ทุกคนได้ และไม่ปรากฏว่าชาวสะลัฟท่านใดไม่ยอมรับการปฏิบัติดังกล่าว หากว่าทำไม่ได้แน่นอนพวกเขาต้องไม่นิ่งเฉย

แต่ถ้าหากว่าคนๆ นั้นถือปฏิบัติมัซฮับใดๆเป็นการเฉพาะอย่างแน่นอน เช่น ซาฟีอีฮ์ หรือหะนะฟีฮ์ หรืออื่นๆ และกล่าวว่า ฉันยึดถือมัซฮับของเขา นักวิชาการขัดแย้งกันว่าอนุญาตให้เขาเปลี่ยนไปถึงมัซฮับอื่นๆในกรณีต่างๆหรือไม่ บางท่านเห็นว่าอนุญาต เพราะการยึดถือมัซฮับใดๆขึ้นอยู่กับเขา ส่วนบางท่านเห็นว่าไม่อนุญาต เพราะว่าเขาคั่งใจยึดถือมัซฮับหนึ่งๆอย่างแน่นอนแล้ว จึงเหมือนกับการที่เขาได้ยึดถือปฏิบัติตามมัซฮับนั้นๆ ในกรณีที่เกิดขึ้นมาแล้ว ดังนั้นแนวที่พึงปฏิบัติคือ ให้แยกประเด็น หากว่ากรณีใดๆที่มีความเกี่ยวข้องกับกรณีที่ได้ปฏิบัติมาแล้ว ไม่อนุญาตให้ไปตามมัซฮับอื่น หากไม่เกี่ยวข้องอนุญาตให้ตามได้

2. ทศนะที่เห็นว่า สามารถยอมรับทศนะของมัซฮับอื่นๆได้ทุกกรณี

ทศนะนี้เป็นทศนะของนักปฏิรูปมุสลิม องค์กรมุสลิมและนักวิชาการอิสลามส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ที่เรียกร้องให้หวนกลับคืนสู่อัลกุรอาน และสุนนะฮ์ ผู้นำส่วนดีของทุกสำนักกฎหมายอิสลามมาใช้โดยไม่ยึดติดกับสำนักใด ๆ เป็นการเฉพาะ (Al-Haj, 1992 : 459)

มหาวิทยาลัยอัลอัซฮัร (1984:105) เห็นว่า ไม่อนุญาตให้ตะฮ์ศุบต่อทศนะทางกฎหมายอิสลามใดๆ โดยถือว่าเป็นทศนะที่ถูกต้อง ส่วนทศนะอื่นๆผิดพลาดและถูกตงโทษ ทำให้เกิดแนวคิดที่ว่า ความถูกต้องในกรณีหนึ่งมีหลากหลาย ในความหมายว่า ผู้ที่วินิจฉัยโดยสุดความสามารถแล้วย่อมได้ผลบุญจากอัลลอฮ์ และความผิดพลาดของเขาไม่ถือว่าเป็นบาป ดังที่หะคิษได้ระบุไว้ เนื่องจากสิ่งดังกล่าวเป็นความไม่สมบูรณ์ในวิสัยความรู้ของมนุษย์ และอัลลอฮ์ ตะฮ์อาลา ไม่บังคับในสิ่งที่พ้นมานวิสัยของมนุษย์ ถึงแม้ว่าความถูกต้องตามความรู้ของอัลลอฮ์มีเพียงหนึ่งเดียวก็ตาม การที่พระองค์ไม่ให้เรารู้พระองค์ย่อมมีเหตุผล ที่อาจกล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งคือเป็นความเมตตาอันกว้างใหญ่ไพศาลของพระองค์ เป็นการส่งเสริมให้มนุษย์ใช้ความคิด พิจารณา พินิจพิจารณาแนวทางการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ ตามสถานการณ์ที่แตกต่างกัน

มุฮัมมัด กิฎร์ หุเซน เห็นว่า อนุญาตให้ผู้ถือมัซฮับหนึ่ง ปฏิบัติตามอิหม่ามอีกมัซฮับหนึ่งได้ ครอบคลุมที่ไม่ได้เจตนาถ้อยเล่น (Al-Azhar, 1984 : 174)

3. ทัศนะที่เห็นว่าต้องยึดถือมัชฌิมาทางกฏหมายอิสลามโดยเคร่งครัด ไม่สามารถนำทัศนะของมัชฌิมาอื่นๆมาใช้ได้เลย

ทัศนะนี้ให้เหตุผลว่า เพราะว่าเขาตั้งใจยึดถือมัชฌิมาหนึ่งๆอย่างแน่นอนแล้ว จึงเหมือนกับการที่เขาได้ยึดถือปฏิบัติตามมัชฌิมานั้นๆ ในกรณีที่เกิดขึ้นมาแล้ว

ทัศนะนี้นักกฎหมายอิสลามทั้งในอดีตและปัจจุบันไม่เห็นด้วย นักกฎหมายอิสลามในอดีต เช่น อัลฮามิดีย์ (1404 A.H.: 245) ได้กล่าวว่า ถ้าหากว่าคนๆนั้นถือปฏิบัติมัชฌิมาใดๆเป็นการเฉพาะอย่างแน่นอน เช่น ขาฟิอีห์หรือหะนะฟีห์ หรืออื่นๆ และกล่าวว่า ฉันยึดถือมัชฌิมาของเขานักวิชาการขัดแย้งกันว่าอนุญาตให้เขาเปลี่ยนไปถือมัชฌิมาอื่นๆ ในกรณีต่างๆหรือไม่ บางท่านเห็นว่าอนุญาต เพราะการยึดถือมัชฌิมาใดๆขึ้นอยู่กับเขา ส่วนบางท่านเห็นว่าไม่อนุญาต เพราะเขาตั้งใจยึดถือมัชฌิมาหนึ่งๆอย่างแน่นอนแล้ว จึงเหมือนกับการที่เขาได้ยึดถือปฏิบัติตามมัชฌิมานั้นๆ ในกรณีที่เกิดขึ้นมาแล้ว ดังนั้นแนวที่พึงปฏิบัติคือ ให้แยกประเด็น หากว่ากรณีใดๆที่มีความเกี่ยวข้องกับกรณีที่ได้ปฏิบัติมาแล้ว ไม่อนุญาตให้ไปตามมัชฌิมาอื่น หากไม่เกี่ยวข้องอนุญาตให้ตามได้

มหาวิทยาลัยอัลอัซฮัร (1984:105) เห็นว่า ไม่อนุญาตให้ละอัสสุบต่อทัศนะทางกฏหมายอิสลามใดๆ โดยถือว่าเป็นทัศนะที่ถูกต้อง ส่วนทัศนะอื่นๆผิดพลาดและถูกหลงโทษ

นอกจากนั้น การยึดถือมัชฌิมาในการดำเนินชีวิต การตอบคำถาม ไม่ว่าฉบับให้ยึดติดกับมัชฌิมาใดๆเป็นการเฉพาะ หากทว่าสามารถเลือกมัชฌิมาที่ต้องการ ทัศนะของผู้เป็นเจ้าของมัชฌิมาใดๆก็ได้ ตามความเหมาะสมของสถานการณ์ การยังผลประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม เนื่องจากสถานการณ์นั้นเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มัชฌิมาหนึ่งๆ ทัศนะหนึ่งๆอาจเหมาะสมกับสถานการณ์หนึ่งๆ แต่อาจไม่เหมาะสมกับอีกสถานการณ์หนึ่ง

ยูซุฟ อัลกอธอวีย์ เห็นว่า ไม่มีหลักฐานทางศาสนาแต่ประการใดที่บ่งบอกว่า การยึดถือมัชฌิมาทางกฏหมายอิสลามใดๆ เป็นการเฉพาะเป็นบทบัญญัติทางศาสนา เนื่องจากอัลกุรอาน สุนนะฮฺ และอิหม่าอู ปรากฏชัดเจนว่าอัลลอฮฺ ตะอาลา กำหนดให้บ่าวของพระองค์ก็กตัญญูต่ออัลลอฮฺและรสูลของพระองค์ และมีได้กำหนดให้ภักดีต่อผู้ใดเป็นการเฉพาะ โดยการปฏิบัติตามทุกคำสั่งใช้ และคำสั่งห้ามนอกจากท่านรสูลอัลลอฮฺ สอดคล้องฮะดีษะฮฺ สัจธรรม เท่านั้น ดังนั้นจึงมีรายงานว่าอับดุลฮุสัยบ อะฮฺมัด มุญาฮิด และมาลิก บินอะนัส กล่าวว่า คำพูดของทุกๆคน มีที่ ได้รับการยอมรับ และที่ไม่ถูกยอมรับนอกจากคำพูดของท่านรสูลอัลลอฮฺ สอดคล้องฮะดีษะฮฺ สัจธรรม เท่านั้น อับดุลฮุสัยบ กล่าวว่า การยึดถือมัชฌิมาเป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นในยุคศตวรรษที่สี่แห่งฮิเรอะฮ์ศักราชเท่านั้น ผู้คนยุคเศาะฮาบะฮฺ ตาบิอิน และมุญาฮิดะฮ์ตินชั้นนำ ยึดถือบทบัญญัติอิสลามจากอัลกุรอาน สุนนะฮฺ และทัศนะชนรุ่นต่อมาเมื่อมีหลักฐานที่แน่นอนชัดเจน คนๆหนึ่งถือทัศนะของอุมัรในบางกรณี แต่ในอีกกรณียึดถือทัศนะของอลีทั้งๆที่ขัดแย้งกับทัศนะของอุมัร

โดยถือว่าเป็นทัศนะที่มีที่มาจากท่านรสุดุลลอฮฺ ศอลลัลลอฮูอะลัยฮิวะสัลลัม พวกเขาเหล่านั้นเป็นบุคคลในยุคที่ท่านรสุดุลลอฮฺ ศอลลัลลอฮูอะลัยฮิวะสัลลัม ยกย่องสรรเสริญและรับรองว่าเป็นศตวรรษแห่งความดี เพราะว่าพวกเขาเหล่านั้นยึดถือหลักฐานเป็นสำคัญ ไม่ใช่ตัวบุคคล แต่พอถึงศตวรรษที่ 4 ผู้คนกลับยึดถือตัวบุคคลเป็นมาตรฐาน การยึดถือมัซฮับจึงก่อตัวขึ้น (Al-Qardhawi, 1994:114-115)

ประเภทของกฎหมายอิสลาม

ซัยด์ ฉูดออัก ได้แบ่งประเภทกฎหมายอิสลามออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. ด้านศาสนา
2. ด้านกฎหมาย

ด้านศาสนา ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า กฎหมายอิสลามด้านนี้เกี่ยวกับการปฏิบัติศาสนกิจ ได้แก่ การละหมาด การถือศีลอด การจ่ายซะกาตและการประกอบพิธีฮัจญ์ ซึ่งศาสนพิธีเหล่านี้ เป็นสิ่งที่มุสลิมทั่วไปยอมรับ โดยปราศจากความขัดแย้ง เพราะเป็นสิ่งที่ปรากฏชัดในอัลกุรอานและสุนนะฮฺ ส่วนความเห็นที่ขัดแย้งมีเฉพาะในส่วนรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น

ส่วนในด้านกฎหมาย ซึ่งเป็นกฎหมายอิสลามที่เกี่ยวข้องกับการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคมตั้งแต่ขนาดเล็กระดับครอบครัวถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ แบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1.กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ตั้งแต่เรื่องการแต่งงาน สิทธิของคู่สมรส ทายาท ระบบการเงินในครอบครัว การจ่ายค่าอุปการะเลี้ยงดู การปกครอง มรดก หนี้กรรม และสิ่งที่เกี่ยวข้อง

2.กฎหมายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการเงินระหว่างผู้คนในสังคม เช่น การค้าขาย การเช่า การประกัน การเปลี่ยนหนี้ การทำหุ้นส่วน และสิ่งที่เกี่ยวข้อง

3.กฎหมายอาญา อันประกอบด้วยหุุด ตะฮ์ซีร

4.กฎหมายเกี่ยวกับศาล ซึ่งเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการฟ้องร้อง เื่อนใจในการฟ้องร้อง วิธีการสืบพยาน การตัดสิน ผู้พิพากษา และเรื่องที่เกี่ยวข้อง

5.กฎหมายเกี่ยวกับการปกครอง การเลือกผู้นำ การชুরอ การบริหารประเทศ สถาบันปกครอง หน้าที่ของรัฐ ทหาร ตำรวจ และสิ่งที่เกี่ยวข้อง กฎหมายประเภทหนี้ รู้จักในนาม อัลอะห์กาม สุลฎอนียะฮ์

6.กฎหมายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐอิสลามและรัฐอื่น เป็นกฎหมายอิสลามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในสภาวะปกติ และยามสงคราม การทำสัญญาระหว่างประเทศ กฎหมายเชลยศึกและการสงคราม และสิ่งที่เกี่ยวข้อง (Jad al-Haq, 1995 : 90-93)

กฎหมายอิสลามลักษณะครอบครัวและมรดก

การสมรส

กฎหมายอิสลามกำหนดให้การสร้างครอบครัว เป็นการปฏิบัติศาสนกิจต่ออัลลอฮ์ประการหนึ่ง เป็นศาสนกิจที่สอดคล้องกับสามัญสำนึกของมนุษย์ เนื่องจากอิสลามถือว่าความต้องการทางด้านอารมณ์ เป็นสิ่งปกติสามัญที่ไม่อาจปฏิเสธได้ การสมรสจึงถูกถือว่าเป็นภารกิจอันบริสุทธิ์ที่จะต้องกระทำในนามแห่งอัลลอฮ์

อิสลามปฏิเสธอย่างเด็ดขาดต่อการสละความต้องการทางโลก เพื่อภักดีต่อพระเจ้า มีคนบางกลุ่มเคยคิดปฏิบัติเช่นนี้ แต่เมื่อท่านรสุลุลลอฮ์ สอดลัดลอฮูอะลัยฮิอะสลัมทราบเรื่อง ท่านปฏิเสธอย่างรุนแรง

รายงานจากท่านอานัส บินมาลิก ว่า

حميد بن ابي حميد الطويل أنه سمع أنس بن مالك رضي الله عنه يقول جاء ثلاثة رهط إلى بيوت أزواج النبي صلى الله عليه وسلم يسألون عن عبادة النبي صلى الله عليه وسلم فلما أخبروا كأنهم تقالوها فقالوا وأين نحن من النبي صلى الله عليه وسلم قد غفر الله له ما تقدم من ذنبه وما تأخر قال أحدهم أما أنا فإني أصلي الليل أبدا وقال آخر أنا أصوم الدهر ولا أفطر وقال آخر أنا أعتزل النساء فلا أتزوج أبدا فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أنتم وأرقد الذين قلتم كذا وكذا أما والله إني لأخشاكم لله وأتقاكم له لكني أصوم وأفطر وأصلي وأتزوج النساء فمن رغب عن سنتي فليس مني

ความว่า "มีบุคคลกลุ่มหนึ่งมาที่บ้านภรรยาหลายๆคนของท่านนบี สอดลัดลอฮูอะลัยฮิอะสลัม เพื่อสอบถามถึงการปฏิบัติศาสนกิจของท่าน เมื่อทราบแล้วพวกเขาทำประหนึ่งว่าศาสนกิจของท่านยังน้อยนัก พวกเขาบอกว่า เราจะปฏิบัติเหมือนกับท่านนบี สอดลัดลอฮูอะลัยฮิอะสลัม ไม่ได้หรอกเพราะท่านได้รับการให้อภัยทั้งในอดีตและอนาคต

พวกเขาคนหนึ่งจึงกล่าวว่า ฉันจะละหมาดคำคืนตลอดไป

ส่วนอีกคนหนึ่งกล่าวว่า ฉันจะถือศีลอดตลอดกาลโดยไม่เว้นวัน

และอีกคนหนึ่งกล่าวว่า ฉันจะห่างไกลจากผู้หญิงและจะไม่แต่งงานตลอดกาล

ท่านรศูดุลลอฮฺ ศอลัดลลอฮฺอะลัยฮิอะสลัม จึงมาหาพวกเขา ท่านกล่าวว่า พวกท่านคือผู้ที่กล่าวเช่นนั้นหรือ ขอสาบานต่ออัลลอฮฺ ฉันเป็นผู้กัวต่ออัลลอฮฺมากที่สุดในหมู่พวกท่าน ฉันเป็นผู้เกรงต่อพระองค์มากที่สุด ในหมู่พวกท่าน แต่ฉันถือศีลอดและละการถือศีลอด ฉันละหมาดและนอน และฉันสมรสกับผู้หญิง ผู้โคละเลยวัตรปฏิบัติของฉัน เขาย่อมไม่ใช่พวกของฉัน “

บันทึกโดย อัลบุคคอรีย์ เลขหะดีษ 5063 กิตาบการสมรส บายส่งเสริมการสมรส (Al-bukhari,1998 : 1005)

อิสลามถือว่าคนๆหนึ่งเป็นเพียงคนครึ่งหนึ่ง ความเป็นคนจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อมีอีกครึ่งหนึ่งมาสมทบ เมื่อมองจากจุดนี้ ความสัมพันธ์ทางเพศเป็นเพียงเรื่องรองเท่านั้น แต่เรื่องหลักที่เป็นพันธะอันสูงส่งและมีเกียรติ คือมีศรัทธาที่ตั้งอยู่บนความรัก ความเอื้ออาทร และความผูกพัน

อัลลอฮฺ ตะอาลา กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

﴿ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا ۗ ﴾

ความว่า "พระองค์คือผู้ทรงบันดาลพวกท่านมาจากอินทรีย์หนึ่ง และจากอินทรีย์นั้น พระองค์ ได้สร้างคู่ครองของมันเพื่อเขาจะได้พำนักอยู่กับนาง " (อัลอะรอฟ : 189)

การเข้าใจว่าการสมรสเป็นเพียงเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศเป็นความคิดที่ไร้เกียรติ การสร้างครอบครัวจากความสัมพันธ์ทางจิตใจร่วมกัน จะต้องอาศัยจริยธรรมและคุณธรรมที่สูงส่ง อัลลอฮฺ ตะอาลา ตรัสว่า

﴿ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ۗ ﴾

ความว่า "พวกนางเป็นอาภรณ์สำหรับพวกท่าน และพวกท่านเป็นอาภรณ์สำหรับพวกนาง " (อัลบะเกาะเราะฮฺ : 187)

ท่านรศูดุลลอฮฺ ศอลัดลลอฮฺอะลัยฮิอะสลัม กล่าวว่า

خيركم خيركم لأهله وأنا خيركم لأهلي

ความว่า "ผู้ที่ดีที่สุดในหมู่พวกท่านคือผู้ที่ดีที่สุดต่อครอบครัวของเขา และฉันเป็นผู้ที่ดีที่สุดต่อครอบครัวของฉัน "

บันทึกโดย อัศศิริมิซีย์ เลขหะดีษ 3895 และกล่าวว่าเป็นหะดีษหะสันฆอริบเศาะฮิหฺ ก็ตามอันมะนากีบ บาบคุณค่าภรรยาของท่านบี สอดคล้องฮุอะลัยฮิอะสลัฎม (Al-Tirmizi, n.d. : 709) อัลอัลบานีย์ เห็นว่า สายรายงานหะดีษนี้เป็นสายรายงานที่เศาะฮิหฺด้วยเงื่อนไขของบุคคอรีย์และมุสลิม (Al-Albani, 1995 : 576)

ความสัมพันธ์ฉันท์สามีภรรยาเช่นนี้เป็นเสาหลักแห่งครอบครัวที่สุขสันต์ และบริสุทธิ์ ทรงคุณค่า ท่ามกลางความอบอุ่นของความรักจากมารดาผู้อาทร จากบิดาผู้สูงงาน เป็นบรรยากาศที่เหมาะสมอย่างยิ่ง ต่อการเป็นสถานพุ่มพักลูกน้อยให้เจริญเติบโตขึ้นมาเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่เหนือกาลเวลา เมื่อโลกนี้จบสิ้นลง พวกเขาเหล่านี้จะได้ร่วมตัวกันอย่างพร้อมหน้ากันอีกครั้งในวันอาคีเราะฮฺ เหมือนเช่นที่เคยเป็นในโลกนี้

جَنَّتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ

ความว่า "สวนสวรรค์เอเดนที่พวกเขาจะได้เข้าพำนัก และเหล่าบิดาของพวกเขา และเหล่าภรรยาของพวกเขา และเหล่าวงศ์วานของพวกเขาเหล่านั้นที่ เป็นผู้ประเสริฐ "(อีรเราะฮ์ : 23)

สำหรับบิดาแล้วหน้าที่สำคัญประการหนึ่งคือ การประกอบอาชีพหารายได้เพื่อใช้จ่ายเลี้ยงดูครอบครัว การใช้จ่ายนี้ไม่ถูกถือว่าเป็นการหมกมุ่น แต่ทว่าเป็นความดีที่ยั่งยืน

อบูฮุร็อยเราะฮฺ รายงานจากท่านรสูลุลลอฮฺ สอดคล้องฮุอะลัยฮิอะสลัฎม ว่า

عن أبي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم دينار أنفقته في سبيل الله ودينار أنفقته في رقبة ودينار تصدقت به على مسكين ودينار أنفقته على أهلك أعظمها أجرا الذي أنفقته على أهلك

ความว่า " จากอบูฮุร็อยเราะฮฺ กล่าวไว้ว่า ท่านรสูลุลลอฮฺ สอดคล้องฮุอะลัยฮิอะสลัฎม กล่าวไว้ว่าหนึ่งเหรียญทองที่ท่านใช้จ่ายไปในวิถีแห่งอัลลอฮฺ หนึ่งเหรียญทองที่ท่านใช้จ่ายให้ทาส หนึ่งเหรียญทองที่ท่านบริจาคให้กับคนยากจน และหนึ่งเหรียญทองที่ท่านใช้จ่ายเลี้ยงดูครอบครัวของท่าน ที่มีผลบุญยิ่งใหญ่ที่สุดคือที่ใช้จ่ายเลี้ยงดูครอบครัวของท่าน "

บันทึกโดยมุสลิม เลขที่ 2311 ก็ตามชะกาด บาบคุณค่าการอุปการะครอบครัวและทาส และโทษทัณฑ์การทำให้ลำบาก หรือ ไม่จ่ายค่าอุปการะแก่พวกเขา (Muslim ,1998 : 403)